

ISSN: 1309 4173 (Online) 1309 - 4688 (Print)
Volume 5 Issue 1, p. 367-389, January 2013

Refik Halit Karay ve Millî Mücadele*

Refik Halit Karay and the National Struggle

Dr. Yenal Ünal
Bartın Üniversitesi - Bartın

Öz: *Refik Halit Karay'ın Millî Mücadele dönemi siyasi ve matbuat faaliyetleri üzerine yapılan bu incelemede, Karay'ın bu önemli tarihî sürece ilişkin en temel fikirleri ve düşünce parametreleri irdelenerek dönemin önemli muhalif bir aydınının düşünceleri ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. 20. yüzyıl Türk edebiyatının en önde gelen yazarlarından biri olan Refik Halit Karay'ın, mütareke döneminde yaptığı matbuat ve siyasi faaliyetleri nedeniyle politik bir yönü bulunmaktadır. Bilhassa siyasi mizah yazılarıyla etkili olan bu önemli yazar çökmekte olan Osmanlı İmparatorluğu'nun kültürel sorunlarını kitaplarında işlemiş ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu aşamasında yaptığı siyasi faaliyetleri ile dönemin en önemli aktörlerinden biri hâline gelmiştir.*

Anahtar Kelimeler: *Millî Mücadele, Refik Halit Karay, Meşrutiyet Dönemi, Cumhuriyet Dönemi, Türkiye*

Abstract: *This article covers the ideas of dissident of Turkish author Refik Halit Karay and his political activism in the early 20th century. In his works prominent political satirist Karay pointed to the social and cultural problems of the declining Ottoman Empire but he was far from offering viable solutions. Because Karay took a side against Mustafa Kemal's national independence war, he left Turkey for his own safety after Mustafa Kemal won the independence war.*

Key Words: *National Struggle, Refik Halit Karay, Constitutional Era, Republican Era, Turkey*

Giriş

Türk edebiyatının en önde gelen şahsiyetlerinden[1] biri olan Refik Halit Karay[2] aynı zamanda 20. yüzyıl Türkiye tarihinin ilk çeyreğinde meydana gelen siyasi olayların içinde olmuş ve oldukça önemli faaliyetlerde bulunmuştur. Türk edebiyatının dil bakımından en yetenekli muharrirlerinden biri olan Karay, özellikle İttihat ve Terakki Fırkası döneminden itibaren yazdığı siyasi ve mizahî yazılarla nam salmış, meşrutiyet ve mütareke dönemlerinin en çok okunan yazarlarından biri olmuştur. Karay, İttihat ve Terakki Partisi'ne muhalifliğinden ötürü 1913 yılında Sinop'a sürgüne gönderilmiş ve 5 yıl sürgünde kalmıştır. Dönüşü, I. Dünya Savaşı'nın son yılına rastlamış, İttihat ve Terakki Partisi'nin siyasi faaliyet ve uygulamalarının bir devamı olarak gördüğü Millî Mücadele Hareketi'ne keskin bir muhalif olmuş, gerek basın gerek siyasi görevi nedeniyle bu hareketin önüne geçmeye çalışmıştır.

* Bu makale çalışması "*Refik Halit Karay'ın Eserlerine Yansıyan Düşünce Dünyası*" adlı doktora tez çalışmasından üretilmiştir.
1 Osman Nuri Ekiz, *Refik Halit Karay Hayatı ve Eserleri*, (İstanbul: Gökşin Yayınları, 1984), 11.
2 Nihat Sami Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, C. 2. (Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı, 1984), 1205.

Bu makale çalışmasında muhalif basın yayın faaliyetleri ve bu döneme ilişkin oldukça ilginç fikirleriyle karşımıza çıkan Refik Halit'in, Millî Mücadele yıllarındaki siyasi faaliyetleri ve fikirleri incelenecektir.

Refik Halit, 1918 yılına gelindiğinde, 1908 yılından mütareke dönemine kadar yazmış olduğu mizahî ve politik yazılarında, öne sürdüğü fikirlerinde haklı çıktığını belirtmiştir. Ona göre "*İttihat ve Terakki Hukûmeti'nin yapmış olduğu yanlış siyaset neticesinde Osmanlı İmparatorluğu parçalanmış ve Türk insanı bin bir çeşit acıya boğulmuştu.*"[3] 1912'den 1922'ye kadar on yıl savaşan Türk milleti, Trablusgarp, Balkan özellikle I. Dünya Savaşı ve Millî Mücadele'de birçok insanını yitirmiştir. On bir milyon olduğu tahmin edilen nüfusun bu savaşlarda eğitimli bireylerinin büyük kısmı kaybedilmiştir. Çünkü Osmanlı İmparatorluğu, I. Dünya Savaşı'nda Rusya, İngiltere, Fransa gibi büyük devletlerin, ordu, donanma, tükenmez insan ve ekonomik kaynaklarına karşı dört yıl süreyle Kafkasya, Çanakkale, Irak, Suriye, Galiçya, Sina gibi büyük cephelerde ulaşım olanaksızlıkları, yokluklar içinde savaşmıştır.[4] Almanya ve müttefiklerinin savaştan çekilmesi sonucu artık Osmanlı İmparatorluğu'nun da bir ateşkes antlaşması imzalamasından başka herhangi bir çaresi kalmamıştır. Nitekim 30 Ekim 1918 tarihinde Mondros Ateşkes Antlaşması imzalanarak savaşa son verilmiştir. Refik Halit, bozgun haberini bizzat Küçük Talat Bey'den şu şeklide nakletmektedir: "*Yeni Mecmua'da olağan toplantılarımızdan birini yapıyor siyaset dışında şundan bundan konuşuyorduk. Ziya Gökalp Bey'in gelişine muntazırdık. Bekliyorduk, o gelmedi; içeriye küçük Talat Bey girdi. Girdi ama ben bir başkası zannettim, yüzü o kadar değişik idi; her vakit ki gibi gülerek: Maşallah Beyler! demeyi unutmadı, fakat ne sesi onun sesine benziyordu ne de tebessümü tebessümüne... Hatta bu bir gülümseme sayılmazdı, ıstırap denilen hissin, röntgen ile şekli alınabilse meydana işte buna benzer bir çizgi, bir mahuf tekallüs resmolunurdu. Yahya Kemal ya anlayışının kuvvetinden yahut da bir gece evvel kulak dolgunluğu olmasından Yeni Mecmua'da ilk defa bir siyasi sual sordu: Neler oluyor Talat Bey? dedi. Demek bir şeyler oluyordu... Benim dünyadan haberim yoktu. Zaman gazetesine İstanbul'un İç Yüzünü yetiştirmekle kolejde ders okutmakla Yeni Mecmua'ya makale yazmakla öyle meşguldüm ki, sonu felaketle biteceğine katiyen emin olduğum harbi, artık düşünemez olmuştum. Kulaklarımı dört açıp dinledim Talat Bey'i: Kahpe Bulgarlar cepheyi yarıp kaçtılar! Almanlarla bağlantı hattımız kesildi. Sulh yapmakta başka çare kalmadı!*"[5]

I. Dünya Savaşı'ndan sonra *Yeni Mecmua*'nın kapanması, İttihat ve Terakki ileri gelenlerinin yurt dışına kaçmasını mütekip Refik Halit, *Vakit, Tasvir-i Efkâr* ve *Zaman* gazetelerinde[6] makaleler yayımlamıştır.[7] *Zaman* gazetesinde birbiri ardına bir nevi, İttihat ve Terakki Partisi'yle hesaplaşma niteliğinde olan *Sakın Aldanma, İnanma, Kanma,*[8] *Ortada*

---

[3] Refik Halit Karay, *Bu Bizim Hayatımız*, 2. bs. (İstanbul: İnkilap ve Aka Yayınevi, 1964), 13.

[4] Refik Halit Karay, *Bir Ömür Boyunca*, 2. bs. (İstanbul: İletişim Yayınevi, 1996), 279.

[5] Refik Halit Karay, *Minelbab İlelmihrab -Mütareke Devri Anıları-*, 2. bs. (İstanbul: İnkılap Yayınevi, 1992), 35-36.

[6] Refik Halit İstanbul'a döndükten sonra bu üç gazetede yaptığı çalışmalarla ilgili olarak şu bilgileri vermektedir: "*İstanbul'a avdetimde evvela Vakit'te makalelerim yayımlanmıştı. Sonra daha fazla ücret verdiği için Tasvir-i Efkâr'a geçmiştim. Daha sonra da Polis Umum Müdürü olan Nurettin Bey'in teklifiyle Zaman gazetesine geçtim*." Ayrıntılı bilgi için bk. Karay, 1992, age, 38.

[7] H. Hüseyin Engin, *Refik Halid Karay*, (İstanbul: Engin Yayıncılık, 1997), 42.

[8] "Sakın Aldanma İnanma Kanma", *Zaman*, Nu 200, 26 Teşrinievvel 1918.

Kabahatli Yok[9] ve *Efendiler Nereye*[10] başlıklı üç makale yayımlamıştır. Bu yazılarıyla yıllardan beri dilinin altında sakladığı baklayı çıkarma fırsatını bulmuş bir diğer ifadeyle memleketin içinde bulunduğu durumla ilgili fikirlerini açıkça ifade etmeye başlamıştır.[11] Birbiri ardına yayımlanan bu makalelerden ilk ikisinde yani S*akın Aldanma, İnanma, Kanma* ve *Ortada Kabahatli Yok* adlı yazılarda, değişen bir hükûmetten sonra yeni gelen hükûmetlerin konuşmalarla, parlak cümlelerle ve hudutsuz vaadlerle halkı kandırmaya çalışacaklarını; fakat aynen kendilerinden öncekilerin yaptıkları münasebetsizlikleri tekrarlayacağını ifadeyle siyasilere aldanıp, inanılmaması gerektiğini iddia etmiştir. Ayrıca umumî harp mesuliyetini kimsenin üzerine almadığını; bunun yalnızca beş on kişiye maledilmesinin de yanlış olacağını belirtmiştir. *Efendiler Nereye* başlıklı yazısında ise İttihat ve Terakki ileri gelenlerinin ülkeyi âdeta batırıp, ateşe attıktan sonra yurt dışına kaçmalarını mizahî bir şekilde eleştirmektedir.[12]

Refik Halit, oldukça karışık bir dönem olan mütareke devrinde bir yandan basın yayın faaliyetlerine devam ederken diğer taraftan da siyasete ilk adımını atacak gelişmelerin içinde bulunuyordu. Nitekim 4 Aralık 1918'de kurulan Wilson Prensipleri Cemiyeti'nin[13] kurucuları arasında yer aldı. Bu cemiyetin kurucuları arasında Ali Kemal, Halide Edip, Ahmet Emin, Yunus Nadi gibi ünlü isimler bulunuyordu. Cemiyet Amerikan mandaterliğini savunuyordu.[14]

Bu arada Tevfik Paşa iktidara geldikten hemen sonra İttihatçılara karşı birtakım tutuklamalarda bulundu. Ancak en büyük İttihat ve Terakki muhalifi siyasi yapı olan Hürriyet ve İtilaf Fırkası bu icraatları yetersiz buldu. Siyasi kargaşa içinde bulunan ülkenin üzerinde gezen karanlık bulutlar kendini iyiden iyiye belli etmeye başlamıştı ki 1918 yılında padişah olan Vahidettin, 3 Mart 1919'da istifa eden Tevkif Paşa Hükûmeti yerine 4 Mart 1919 tarihinde Damat Ferit Paşa'ya hükûmeti kurma görevini vermiştir.[15] Bu kabinede Meşihate Sabri Efendi, Evkafa Vasfi Hoca, Şurayı Devlete Seyit Abdülkadir Efendi, Dâhiliyeye Cemal Bey, Adliyeye Sıtkı Bey ve Ticaret Nezareti'ne Ethem Bey getirildi. Hariciye Nazırlığı'nı bizzat Ferit Paşa, Maarif Nazırlığı'nı Ali Kemal, Posta Nazırlığı'nı Mehmet Ali Bey ve Harbiye Nazırlığı'nı Müşir Şakir Paşa almıştı.[16] Tevfik Paşa'dan sonra sadarete Damat Ferit Paşa'nın getirilmesinde onun padişah gibi İttihatçılara karşı büyük bir düşmanlık duygusu içinde bulunması; İngilizlerle arasının çok iyi olması gibi gerekçelerin çok önemli etken olduğu düşünülmelidir. Nitekim sadarete gelmesinden kısa bir süre sonra Damat Ferit, İttihatçı eski bakan ve parti ileri gelenlerini tutuklatarak mahkemeye sevk etmiştir.[17] 4 Mart 1919 tarihinde ilk Damat Ferit Paşa, kabinesinin teşkil edilmesinden hemen sonra Refik Halit, Hürriyet ve İtilaf Fırkası umumî merkezine aza olarak girmiştir. Yeni hükûmette Maarif Nazırlığını uhdesine alan *Sabah* gazetesi başyazarı Ali Kemal'den boşalan başmuharrirlik

[9] "Ortada Kabahatli Yok", *Zaman*, Nu 195, 21 Teşrinievvel 1918.

[10] "Efendiler Nereye", *Zaman*, Nu 211, 6 Teşrinisani 1918.

[11] Bayram Arslantaş, *Refik Halit ve Millî Mücadele*, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, 2003), 5.

[12] Refik Halit Karay, *Sakın Aldanma, İnanma, Kanma*, 2. bs. (İstanbul: Semih Lütfi Yayınevi, 1940), 56-66.

[13] Wilson Prensipleri Cemiyeti, Wilson prensiplerinin ortaya çıkardığı iyimserliğe güvenen aydınlarca kurulmuştur. Ancak Mütareke dönemindeki karışık ortamda fazla etkili olamamıştır. Ayrıntılı bilgi için bk. Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler*, C. 2, (İstanbul: Hürriyet Yayınları, 1986), 245-248.

[14] Arslantaş, age, 6.

[15] Tevfik Bıyıklıoğlu, *Atatürk Anadolu'da (1919-1921) I*, 2. bs. (Ankara: Kent Yayınları, 1981), 63; Kocatürk, 1973, age, 18.

[16] Karay, 1992, age, 90-91.

[17] Selahattin Tansel**,** *Mondros'tan Mudanya'ya*, 2. bs. (Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı, 1977), 81-83.

görevi Refik Halit'e verilmiştir.[18] Karay bu olayla ilgili olarak şu bilgileri nakletmektedir: "*Ben o zaman bazı fikirler koydum. Gazeteyi yarı resmî bir hâle sokmak emelinde idim. Öyle kavgalı makaleler, şahsi hücumlar yapmayacaktım… Sabah ciddi bir hükûmet gazetesi olacaktı.*"[19] *Sabah* başyazarlığının[20] yanı sıra aynı zamanda Türkiye Havas-Röyter Telgraf Ajansı Umum Müdürlüğünü de üzerine almıştır.[21] Refik Halit bu gazetede kabinede bulunan arkadaşlarını ve genel olarak hükûmetin yaptığı faaliyetleri açıkça desteklemek amacıyla edebî kudretinin dışında kuru bir üslupla kısa ve kasten heyecansız yazılar kaleme almıştır.[22]

I. Posta-Telgraf Umum Müdürlüğü

Bu arada mütareke döneminin sıkıntılı günleri içerisinde kurulan bu kabine içinde zaman zaman değişiklikler vücuda gelmiştir. Başlangıçta Posta Nazırlığı görevini üstlenen Mehmet Ali Bey daha sonradan Dâhiliye Nazırı olmuştur. Bu esnada posta idaresinin kabine değişikliklerinden etkilenmemesi için umum müdürlüğe çevrilmesi düşünülmekte idi. Bu düşünce gerçekleşmiş ve Nezaret, Posta-Telgraf Umum Müdürlüğü'ne dönüştürülmüştür.[23] Damat Ferit Paşa, özellikle bu dönemde hayati öneme sahip olan bu müessesenin başına Düyûn-u Umumiye Müfettişlerinden Ermeni Oksan Efendi'yi getirmeyi planlamaktaydı. Ancak onun bu düşüncesi kabine üyelerinin şiddetli itirazlarına maruz kalmış ve Sıhhiye Eski Umum Müdürü Adnan Adıvar Bey'in teşviki, Dâhiliye Nazırı Mehmet Ali Bey'in tavassutu ve Refik Halit Karay'ın bizzat isteği doğrultusunda Damat Ferit Paşa Posta-Telgraf Umum Müdürlüğü'ne Refik Halit'i atamış[24] ve Karay, 12 Nisan 1919 tarihinde görevine resmen başlamıştır.[25] Refik Halit, Umum Müdür olması nedeniyle *Sabah* gazetesindeki yazılarına da son vermiştir.[26] Karay'ın bu memuriyeti ile ilgili irade aynı gün akşam arz olunmuş ve ertesi günü çıkmıştır. Böylece Refik Halit, o dönemde devlet makamlarının en büyüklerinden biri olan Posta ve Telgraf Umum Müdürlüğü'nün başına geçmiştir. Kendisi Umum Müdürlüğe atanması heyecanını: "*Başıma öyle bir iş açtın ki Adnan Bey!*" diyerek dile getirmiştir.[27] Refik Halit makamında geçirdiği ilk gününde, Nezaretin Umum Müdürlüğü'ne çevrilmesi keyfiyetinin, kabine buhranlarından etkilenmeyerek sabit bir idareye kavuşmak maksadına yönelik olduğunu belirten ve ayrıca memurlara kesin bir tarafsızlık tavsiyesinde bulunan bir tamim yayımlamıştır. Selefi Mehmet Ali Bey, yalnız Rana Bey'i istifaya sevk etmiş, Posta İşleri Müdüriyeti'ne henüz kimseyi tayine vakit bulamamıştı. Kendisi evvela yeni tayinler işini halletmiştir. Tayin ettiği memurlar idarenin seçkin şahsiyetleridir. Teşkilatta bütün telkinlere

[18] H. M. Ebcioğlu, 1943, s. 52.
[19] R. H. Karay, 1992, s. 94.
[20] Refik Halit'in bu gazetedeki ilk yazısı 5 Mart 1919 tarihinde yayımlanmıştır. Ayrıntılı bilgi için bk. "Mütecanis Kabine", *Sabah*, Nu 10525, 05.03.1919.
[21] Hikmet Münür Ebcioğlu, *Kendi Yazılarıyla Refik Halit*, (İstanbul: Semih Lütfi Kitabevi, 1943), 52.
[22] Karay, 1992, age, 102-116.
[23] *Düstur*, 12 Nisan 1335 (12 Nisan 1919), İkinci Tertip, c. II. Kararname No: 115.
[24] Behcet Necatigil, *Edebiyatımızda İsimler Sözlüğü*, 12. bs. (İstanbul: Varlık Yayınları, 1985), 88; Engin, age, 42.
[25] Karay, 1992, age, 118-122.
[26] Aktaş, age, 46; Refik Halit'in bu gazetede tespit edilebilen en son yazısı "Dost Sözü" isimli makalesidir. Ayrıntılı bilgi için bk. *Sabah*, Nu 10561, 10.04.1919.
[27] Karay, 1992, age, 122.

karşı herhangi bir tasfiye hareketine girişmemiştir. Karay bu önemli vazifeyi üzerine aldıktan sonra kesin olarak politikanın da içine girmiş oldu.[28]

Yapılan kabine değişikliğinden sonra, Ferit Paşa Hükûmeti de selefleri gibi bir idare-i maslahat kabinesi hâlini almıştı. Fırkada ise faaliyet azalmıştı. Cemal Bey bir müddet ikinci reis olarak çalıştıktan sonra, 26 Nisan 1919 tarihinde Konya Valiliği'ne atanmıştı. Yeni Ayan üyelerini de Hürriyet ve İtilaf Partisi taraftarları hoş gözle görmemişlerdi.[29] Refik Halit, Posta ve Telgraf İdaresi'nin başına geçtiği zaman, teşkilat en karışık bir devredeydi. İşgal orduları ile beraber ecnebi postaları da işlemlere başlamış, telgraf hatlarından en mühimlerini de İngiliz ve Fransız askerlerinin ellerine teslim mecburiyeti hâsıl olmuş ve bütün telgraf hatları harpte tamir görmediğinden ve asker elinde aşındığından âdeta kullanılamaz bir hâle gelmişti. Ayrıca muhasebe işleri de içinden çıkılamaz bir durumda idi. O, bir taraftan bu işleri düzeltmeye uğraşıyor diğer taraftan da tavsiye ve iltimas için gelenlerle meşgul oluyordu.[30]

Onun bu faaliyetleri devam ederken, I. Dünya Savaşı'nın galipleri (İtilaf Devletleri) savaş öncesi ve savaş yıllarında kurguladıkları gizli antlaşmaları uygulamaya başlamışlardı. Rusya'nın savaştan çekilmesini de fırsat bilen bu devletler Ege bölgesinin Yunanlılarca işgal edilmesini desteklemişler ve nitekim 15 Mayıs 1919 tarihinde, Konak meydanında bazı kanlı çatışmaların akabinde İzmir, Yunalıların kontrolüne geçmiştir. İzmir'in Yunanlılar tarafından işgali, Anadolu'da Türkler arasında hem dehşet hem de büyük bir üzüntü yaratmıştır. Bu gelişmeler savaştan sonra tedirgin ve gergin bir ortamda bekleyiş hâlinde olan Türk milletine, sivil ve askerî teşkilatlarda görev yapan her kademeden memura; Mondros Ateşkesi ve akabinde imzalanacak barış antlaşmasının ülkeyi âdeta felakete sürükleyeceği gerçeğini bildirmiştir. Bu nedenle ülkenin birçok bölgesinde gösteriler yapılarak, her yere telgraflar çekilerek, Yunan işgali protesto edilerek, birçok kongreye zemin hazırlanmıştır. Kısa vadede önemli sonuç alınamamakla birlikte, bu kongreler ülkede millî bilincin üst bir seviyeye tırmanmasına vesile olmuştur. Kısacası İzmir'in, Yunanlılar tarafından işgali halkı uyandıran, onlara Türk topraklarının birer ikişer elden gitmeye başladığını gösteren önemli bir olay, âdeta bir dönüm noktasıdır. Nitekim bölgenin işgal edilmesinden kısa bir süre sonra Redd-i İlhak Cemiyeti kurulmuş ve bu cemiyet düşmanla mücadele edilebilmesi için her türlü teşkilatlanma ve silahlanma faaliyetlerine öncülük etmiştir. Bu cemiyete benzer mahiyette ülkenin pek çok noktasında yeni cemiyetler bölgesel temelde mücadele etmek amacıyla teşekkül etmişlerdir.

Refik Halit, bu görevi sırasında birçok önemli olaya tanıklık etmiştir. Hatta hükûmetteki nazırların çoğuna göre, olayların daha çok içinde bulunmuştur. Bu dönemde yaşanan gelişmeleri sıcağı sıcağına izlemiş ve hükûmete bildirmiştir. Karay, İzmir'in işgal edileceğini ilk öğrenen kişilerden biriydi. İşgalin hemen öncesinde İzmir'deki posta müdür vekili İzmir'in işgal edilmek üzere olduğunu bildiren bir telgrafı merkeze bildirmişti. Ancak gerek nazır gerek

---

[28] Mehmet Nuri Yardım, *Refik Halit Karay -Hayatı, Sanatı, Eserleri ve Eserlerinden Seçmeler-*, (İstanbul: Hikmet Neşriyat, 2002), 16.

[29] Karay bu konu hakkında şu bilgileri vermektedir: "*Senelerden beri zulüm ve sefaletten baş kurtaramamış nice Hürriyet ve İtilaf sadıkları sivil polisliğe bile rıza gösterdikleri hâlde teşkilat noksanından dolayı onu bile elde edemiyorlardı. Hoşnutsuzluk gittikçe artıyordu. Hele Nüzhet Sabit'in iaşe gibi bir günde bin avareyi kayırabilecek bir dairede memuriyetleri âdeta kasten fırka mensupları haricinde kendi mektep, ocak, gazete ve lokanta arkadaşlarına tevzi etmesi pek haklı bir hiddete sebebiyet vermişti. Biçare taraftarlarımıza bir nazır tarafından makamında kabul edilmiş olmak mazhariyetiyle teselli bulmaktan başka çare kalmıyordu. Şimdi Dâhiliye nazırının yanında idim… Dün Ticaret Nazırına dedim ki… Gibi mahallede öğünmek yegâne sermayeleriydi.*" Ayrıntılı bilgi için bk. Karay, 1992, age, 124-125.

[30] Nihat Karaer, *Tam Bir Muhalif Refik Halit Karay*, (İstanbul: Temel Yayınları, 1998), 67-68.

sadrazam habere inanmamışlardı. İzmir Valisi'ne gönderdiği şifreli bir telgrafla tahrik edici ve heyecan verici haberlerde bulunan müfettiş Muvaffak Bey'in hakkında derhâl soruşturma açılmasını, tevkif edilmesini ve İstanbul'a gönderilmesini istemişlerdi.[31] İzmir'de Maliye Müfettişi olan Muvaffak Bey, işgali öğrenerek posta ve telgraf idaresine bildirmişti. Refik Halit, bu konuda hem Sadrazam Damat Ferit Paşa'yı hem de Dâhiliye Nazırı Mehmet Ali Bey'i eleştirmektedir. Karay, gerek Damat Ferit'in gerek Dâhiliye Nazırı Mehmet Ali Bey'in, bu önemli siyasi gelişmeyi İstanbul'a bildiren memurların siyasal kimliklerine bakarak onları İttihatçı olarak görmeleri nedeniyle İzmir'deki gelişmelerin de bu kişilerce organize edilmiş bir hareket olarak değerlendirdiklerini belirtmektedir.[32] Refik Halit, İzmir'in işgali sırasındaki düşünce yapısını ve olaylara bakış açısını anılarında sorgulamış, gelişen olaylarla ilgili olarak şu bilgileri nakletmiştir: "*Fakat mademki doğruları konuşuyoruz, şurasını itiraf edeyim ki ben de o sırada onların bu hareketlerini muhakeme edecek ve kusurunu görecek hâlde değildim. Ancak üzerinden zaman geçtikten sonradır ki daha iyi görebiliyorum, zaten o zaman bunları görebilseydim, elbette kör kör parmağım gözüne hareket etmezdim. Ben de o zaman her hadise arkasında hortlamış bir İttihaçılık görüyordum ve onunla mücadele için, gözümü husumet bürümüş, sağımı solumu iyi sezemiyordum.*"[33]

İzmir'in işgali üzerine 15 / 16 Mayıs 1919 gecesi Damat Ferit Paşa Hükûmeti istifa etti.[34] Bu arada Refik Halit telgrafla alabildiği bütün haberleri sadrazama bildirmekteydi. 19 Mayıs'ta kabinedeki bazı küçük değişikliklerle ikinci Damat Ferit Paşa Hükûmeti kuruldu ve Dâhiliye Nezareti'ne Ali Kemal Bey getirildi.[35] Ancak İzmir'in işgali yalnız şehirle sınırlı kalmadı. Yunan kuvvetleri civarda ileri hareketlerine devam ediyorlardı. Refik Halit, telgraf merkezine gönderdiği bir tamimde "*Siz askersiniz, asker sayılırsınız, en son dakikaya kadar vazife ve makine başında duracak ve merkezî hadiselerden haberdar edeceksiniz*" demişti.[36] Bu emre bütün telgraf memurları uymuşlardı.[37]

Bu arada II. Damat Ferit Paşa kabinesinin kurulduğu gün; Trablusgarp Savaşı'ndan bu yana özellikle I. Dünya Savaşı yıllarında çeşitli cephelerde büyük muzafferiyetler kazanmış olan Mustafa Kemal Paşa, IX. Ordu[38] Kıtaat Müfettişi sıfatıyla Samsun çevresinde yerel halkla Rumlar arasındaki karışıklıkların önlenmesi için Samsun'a gönderilmişti.[39] Dönemin en kudretli komutanlarından biri olan Mustafa Kemal Paşa, II. Meşrutiyet devrinden bu yana meydana gelen her türlü gelişmeyi dikkatle izlemiş, zaman zaman İttihat ve Terakki Fırkası'nı ciddi ölçüde eleştirmiş ve on yıllık savaş döneminde çok önemli noktalarda vazifede bulunmuştur. 19 Mayıs 1919 tarihinde Samsun'a gelen Mustafa Kemal, 25 Mayıs 1919 tarihinde de Havza'ya vasıl olmuş ve 15 Mayıs'ta İzmir'in işgal edilmesiyle birlikte başta Redd-i İlhak Cemiyeti'nin faaliyetleri ve ülkenin birçok yerinde meydana gelen protesto

[31] Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Dâhiliye Nezareti Kalemi Mahsus Müdüriyeti, 14.05.1919, Dosya No: 51-I, Vesika No: 57.
[32] Arslantaş, age, 8-9.
[33] Karay, *1992, age, 140.*
[34] Kocatürk, 1973, age, 28.
[35] Age, 30.
[36] Karay, *1992, age, 153.*
[37] *Sina Akşin,* İstanbul Hükûmetleri ve Millî Mücadele*, (Cem Yayınevi), 302.*
[38] 15 Haziran 1919'dan sonra adı 3. Ordu'ya tahvil edildi.
[39] Azmi Süslü ve Mustafa Balcıoğlu, *Atatürk'ün Silah Arkadaşları*, (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 1999), 6.

hareketlerini yakından takip etmiştir. Nitekim 28-29 Mayıs 1919 günü Havza'dan bütün memlekete, kumandanlarla, mülki amirlere millî teşkilat kurmaları, miting tertip etmeleri yolunda bir tamim göndermiştir. Yaşanan olaylar nedeniyle ülkede gerginliğin gittikçe arttığı bu dönemde Aydın'daki Redd-i İlhak Cemiyeti Anadolu'nun diğer şehir ve kasabalarına telgraflar göndererek, halkın silahlanıp İzmir'e doğru akın akın gelmesini istiyordu. Damat Ferit Hükûmeti tarafından müthiş bir kargaşaya sebebiyet vermesi pek mümkün bir olay olarak görülen bu hareket, mütareke mucibince umumî işgal ve İstanbul'un kaybı ile neticelenebileceği nedeniyle önlenmek istendi. Bu amaçla Dâhiliye Nazırı Ali Kemal, Redd-i İlhak Cemiyeti tarafından verilecek telgrafların katiyen kabul edilmemesi ve tazyik altında edilse bile keşide olunmamasını[40] Refik Halit'e emretti.[41] Bu emir üzerine Refik Halit, Posta ve Telgraf Baş Müdüriyetlerine 16 Haziran 1919 tarihinde şu genelgeyi göndermiştir: "*Redd-i İlhak Cemiyeti tarafından verilecek telgraf namelerin kabul edilse dahi keşide olunmaması muktezidir. Servis olarak katiyen kabul etmemelidir. Hilafında hareket şiddetle mesuliyeti dâi olacaktır.*"[42]

Amasya Tamimi'nin hazırlandığı ve yayımlanmasından beş gün önce Damat Ferit Paşa Hükûmeti'nin böylesine bir genelge yayımlaması Mustafa Kemal Paşa'yı derhâl harekete geçirdi. İşgallerin hızla devam ettiği bir ortamda merkezi hükûmetin bu tavrına oldukça sert bir tepki verdi. Önce vilayetlere daha sonra umum müdürlüğe gönderilen telgraflarla, gerekli ve kararlı uyarılar yapıldı. Mustafa Kemal Paşa, Refik Halit'in, hükûmetin isteği doğrultusunda vilayetlere gönderdiği genelge karşısında şu telgrafı vilayetlere bildirdi: "*Posta ve Telgraf Başmüdürlüklerine Telgrafla Tamim: 1- Müdafaa-yı Millîye ve Redd-i İlhak Cemiyetlerinin verecekleri telgrafların keşide kılınmaması hakkında Posta ve Telgraf Müdüriyeti Umumiyesinden umum telgraf memurlarına emir verildiğini duydum. Milletin sadasını boğarak hukuk-u meşruasını talepten menetmeğe ve vatanın mahvına sebep olmaya matuf olan bu emri, hiçbir namuslu telgraf memurunun icra edeceğini ümit etmem, fakat böyle bir namussuzluğa cüret edecek olanlar olur ise derhâl divan-ı harblere tevdi ve işarını emreylerim. 2- Baladaki emrin kolordulara verildiği. 20 Haziran 1919, Üçüncü Ordu Müfettişi Mustafa Kemal*"[43]

Bu gelişmeler, Refik Halit açısından belalı bir durum yaratmıştı. Telgraf müdürlerinin içine düştükleri duruma bir çare bulmak gerekiyordu. Zira kendisini dinleseler divan-ı harbe verilecekler, Mustafa Kemal Paşa'nın emrini yerine getirseler azl edileceklerdi. Karay, Dâhiliye Nezareti'ne telgrafla başvurarak, Mustafa Kemal'in telgraf haberleşmesine engel olan memurların divan-ı harbe verileceğini ilan ettiğini hatırlatarak, yarını beklemeden hemen kesin teşebbüslerde bulunulması gerektiğini belirtti. Zira emri veren Dâhiliye Nazırıydı ve neticesini düşünmek de ona düşerdi.[44] Ali Kemal verdiği cevapta, bu tehditlere önem verilmemesini, hükûmet tarafından verilen emirlerin harfiyen yerine getirilmesini istedi. Mustafa Kemal, 24 Haziran'da, Ali Kemal Bey'i ve 16 Haziran tarihli genelgesinden dolayı da Refik Halit Bey'i padişaha şikâyet etti. Bu telgrafta, merkezin davranışını millet vicdanının hiçbir zaman

---

[40] Kazım Özalp, *Millî Mücadele I -1919-1922-*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1971), 33.

[41] Arslantaş, age, 10.

[42] Karay, *1992, age, 156; Feridun Kandemir,* Millî Mücadele Başlangıcında Mustafa Kemal Arkadaşları ve Karşısındakiler*, (İstanbul: Yakın Tarihimiz Yayınları, 1964), 110-111.*

[43] *Utkan Kocatürk,* Atatürk'ün Toplanmamış Telgrafları, *(Ankara: Edebiyat Yayınevi), 8;* Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV*, (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 1991), 40*; Karay*, 1992, age, 158.*

[44] Bu işin bir siyasi mesele olduğundan dolayı, kendi vazifesinin, hükûmetin kanun dâhilinde vereceği emirleri usule uygun olarak merkezlere bildirmek olduğunu ifade etmektedir.

affetmeyeceğini ve bunun millette, merkezî hükûmete karşı güvensizlik doğuracağına işaret ediyordu.[45] Nitekim Mustafa Kemal Paşa'dan Umum Müdürlüğe de 20.06.1919 tarihinde şu telgraf çekildi: *"Posta ve Telgraf Umum Müdürlüğüne Telgraf: Posta ve Telgraf Müdüriyeti Umumîyesinin telgrafhanelere Müdafaa-yı Hukuk-u Millîye ve Redd-i İlhak Cemiyetleri tarafından verilecek telgrafnamelerin keşide edilmemesi hakkında bir emir verdiğini istihbar eyledim. Aydın Vilayeti'nin tahliyesine saiki-yegane olan sada-yı milleti boğmaktan, vatanın hayatı istiklaline karşı birleşen vicdan-ı umumi-yi milliyi ifnadan başka hiçbir şeye hamlolunamayacak olan böyle caniyane bir teşebbüsün atiyen mucip olacağı mesuliyet-i azimenin teemmül ve idrak edilememesi badii teessürdür. Bu emrin hemen geri alınarak milletin itimat ve emniyetine zerre kadar hâlel getirilmemesi lüzumunu arz etmeye vazife-i vicdaniye telakki eylediğim maruzdur. Makam-ı Celil-i Sadaret-i Uzmaya, Harbiye Nezareti Celilesine arz olunmuştur. 20 Haziran 1919. Üçüncü Ordu Müfettişi Mustafa Kemal."*[46]

Refik Halit, Mustafa Kemal Paşa'nın asıl hedefinin Umum Müdürlük değil hükûmet olduğunu belirtmektedir.[47] Bu durumda Refik Halit, İstanbul ile Anadolu arasında sıkışıp kalmıştı. Belki istifa ederek Millî Mücadele'yi desteklemese bile en azından tarafsız kalma yolunu seçebilirdi. Ancak o tercihini çoktan yapmış ve İstanbul Hükûmeti'ni seçmişti. Keza bu seçiminde yalnız değildi. Babasının da üye olduğu[48] ve İngiliz parasıyla İngiliz politikasının savunuculuğunu üstlenen ve Türkler tarafından kurulan İngiliz Muhipleri Cemiyeti de Millî Mücadele'nin karşısında idi. Cemiyetin lideri konumunda olan Sait Molla, Anadolu'daki belediyelere gönderdiği telgraflarda İngiliz mandasını ve koruyuculuğunu biricik kurtuluş yolu olarak bildirmişti. Bu gelişmelerin yaşandığı günlerde Sadrazam Damat Ferit Paşa, Paris'te Osmanlı İmparatorluğu'nun sulh ve selameti için ümitsiz bir mücadele verirken, İstanbul'daki kabinesinin vaziyeti karmakarışık bir hâl almıştı. İkinci Damat Ferit kabinesinin en kuvvetli nazırlarından birisi sayılan ve sadrazamın İstanbul'da bulunmadığı sıralarda ona vekâlet eden Şeyhülislam Mustafa Sabri Efendi ile bir kısım kabine azası Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya gönderilmesine esasen baştan beri şiddetle muhalif olmuştu. 23 Haziran günü toplanan Meclis-i Vükela, onun posta işlerine müdahalesi ve halkı hükûmete karşı tahrike teşebbüs ettiği gerekçesiyle azl etmişti. Aynı gün Dâhiliye Nazırı Ali Kemal gönderdiği bir tamim ile valiliklere şu emri vermiştir: "*Mustafa Kemal azl edildiğinden kendisiyle hiçbir muamele-i resmîyeye girişilmemesi ve umur-ı hükûmete müteallik hiçbir matlubunun isaf edilmemesi katiyetle talep olunur*." Ayrıca Refik Halit'e, onun artık azl edilmiş olduğunu posta başmüdüriyetlerine bildirmesini söylemiştir. Ancak günler geçmekte fakat azl iradesi gazetelerde görülmemektedir. Çünkü Harbiye Nazırı Şevket Turgut Paşa azl işlemini yürürlüğe koymamıştır. Böyle bir zamanda alınan bu azl kararı Harbiye Nazırı Şevket Turgut Paşa'yı son derece sinirlendirmişti. Bir ordu kumandanının Harbiye Nezareti'nin muvaffakatı hatta haberi olmadan sivil makamlar tarafından azline kalkışılmasını büyük bir izzet-i nefis meselesi yapmıştı. Mustafa Sabri Efendi'nin eli kolu bağlanmış bir şey yapamıyordu. Zira sadrazam vekili olarak istifa edip edemeyeceği, ederse ne olacağı belli değildi. Zaten Damat Ferit Paşa

---

[45] Karaer, age, 72.

[46] *Kocatürk,* Atatürk'ün Toplanmamış Telgrafları, *8*; Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV, *40-41*; Karay, *1992, age, 160-161.*

[47] Karay, *1992, age, 161.*

[48] Fethi Tevetoğlu, *Millî Mücadele Yıllarında Kuruluşlar*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988), 78-135-138.

hiçbir surette istifa etmemesini istemişti ve padişah da aynı görüşteydi. Bu arada Mustafa Kemal Paşa fiiliyatta daha da ileri giderek, Erzurum Posta ve Telgraf Başmüdürü'nü İstanbul'dan gelen tamimlere itaat ettiğinden dolayı tevkif ve hapsetirmişti. Nihayet 26 Haziran günü Meclis-i Vükela'da Ali Kemal Bey ile Şevket Turgut Paşa arasında azl meselesinden dolayı şiddetli bir tartışma olmuştu. Bunun üzerine Şevket Turgut Paşa istifa etti. Fakat bu istifaya karşılık meclisteki diğer nazırlar, Ali Kemal'in de istifasını istediler. Sabri Efendi, Ali Kemal Bey ve Refik Halit arasında yapılan bir durum değerlendirmesi neticesinde Ali Kemal durmak imkânı yoktur diyerek artık görüşmeden bıkmış bir hâlde istifasını vermek için saraya gitti. Böylece iki nazır da istifa etmiş oldular. O gün Harbiye Nezareti'ne Sulh ve Selameti Osmaniye Fırkası'ndan eski Harbiye Nazırı Ferit Paşa, Dâhiliye Vekaleti'ne ise Adliye Nazırı Vasfi Efendi getirildiler.[49] Fakat bu arada Refik Halit Bey güç bir durumda kalmıştı. Çünkü, Üçüncü Ordu Müfettişinin azline dair merkezlere bildirdiği telgrafı eski nazırdan şifahen verilen bir emir üzerine yazmıştı. Mustafa Kemal Paşa azl edilmemiş ancak Nazır düşmüştü. Resmî muamelelerde usulsüz hareket etmekten çekindiğinden, nazır vekilinden yeni ve yazılı bir emir istedi. Dâhiliye Nazırı Vekili tarafından kendisine verilen 29 Haziran tarihli ve Mustafa Kemal Paşa tarafından gönderilen telgrafların kabul edilmemesini isteyen genelgeyi teşkilata yeniden bildirdi.[50]

İstanbul'da bu olaylar olurken, Mustafa Kemal Anadolu'daki hareketin aksamadan devamı için teşebbüslerini sürdürmüştür. Mustafa Kemal'in telgraf teşkilatına gönderdiği 4 Temmuz 1919 tarihli yazı başmüdürlerin telaşını arttırmıştır. Zira hepsine azl edilmediği hâlde Ali Kemal ile Refik Halit'in, kendisinin azl edildiği yalanını yaydıklarını, bunun saltanat ve devlet haysiyetine saldırı olduğunu, padişaha ve diğer yerlere çektikleri telgraflara engel olmaya kalkışan Erzurum Başmüdürü ile Merkez Müdürünü üzerindeki devlet haysiyetini korumak üzere tutuklatıp divan-ı harbe verdiğini bildirmiştir.

Bunun üzerine Posta ve Telgraf Umum Müdürü Refik Halit, 5 Temmuz tarihinde Şeyhülislam ve Sadrazam Vekili Mustafa Sabri Efendi ile Harbiye Nazırı Ferit Paşa'ya makama değil, isme hitap ederek *"... Posta memurlarını hapse cüret eden Mustafa Kemal'in hakkından gelinmesini vatanın selameti adına istirham ettiği*"ni bildirdi.[51] Mustafa Kemal'le saray ve Bâb-ı Âli arasında iki gün süren muhaberelerden bir netice çıkmadı. Sonuçta saray, Mustafa Kemal'in İstanbul'a dönmesini istedi. Fakat bir saat kadar süren konuşma sonunda paşa, İstanbul'a dönmeyi reddedince 7 Temmuz 1919'da saray tarafından resmî görevinin sona erdiği kendisine bildirildi.[52] Mustafa Kemal de Harbiye Nezareti'ne ve saraya istifasını bildirdi.[53]

Bu arada büyük umutlarla 12 Haziran'da Paris'e giden Damat Ferit, 4 Temmuz'da büyük bir hayal kırıklığı içinde İstanbul'a döndü.[54] Sadrazam Paris'te iken Türkiye'de böyle mühim

[49] Karay, 1992, age, 170-175; Ali Kemal'in istifası üzerine Padişah Vahidettin kendisine şunları söylemiştir: "*Beni büsbütün yalnız bırakmayacağınıza güveniyorum. Bağlılılığınız bana büyük ümit ve teselliler vermiştir. Saray, her dakika size açıktır. Refik Bey'le işbirliğinden ayrılmayınız.*" Bk. Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, haz. Zeynep Korkmaz, (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2003), 26.

[50] Karaer, age, 74.

[51] Karay, 1992, age, 179-180.

[52] Arslantaş, age, 17.

[53] Mustafa Kemal Atatürk, age, 33-34; Sabahattin Selek, *Millî Mücadele I*, (İstanbul: Milliyet Yayınları, 2005), 143.

[54] Damat Ferit'in başkanlığındaki bir heyet barış görümelerinde bulunmak üzere 12 Haziran 1919 tarihinde Paris'e geldi. Paris Barış Konferansı'na katıldı. 4 Temmuz 1919 tarihinde Meclis-i Âli ortak kararıyla ve emriyle İstanbul'a avdet etmiştir. Damat Ferit'in konferans sırasındaki tutumu ve

hadiseler birbirini takip etmekteydi. İstanbul'da karşılaştığı durum hiç iç açıcı değildi. Mustafa Kemal ile bağlar kopmuş, bu yüzden düşman istilasına uğramış bulunan Ege bölgesi ve istila tehdidi altındaki Doğu Anadolu ile merkez arasına soğukluk girmişti. Erzurum'da toplanmak üzere olan kongre bu soğukluğu da en azından bir kopukluğa dönüştürmek istidadı göstermişti. Damat Ferit, kendisi yokken işlerin karışmış olmasından 20 Temmuz'da kabineyi tasfiye edip, 21 Temmuz'da yeni bir hükûmet kurmuştur.[55] Bu kabinenin kurulması üzerine Refik Halit kendi kendine; "*Hak oyu üçtür, Tevfik Paşa da böyle birbirinden farklı kusurlu üç kabine yapmıştı.*" diyerek, Hürriyet ve İtilaf Fırkası destekli Damat Ferit Paşa kabinelerini de dirayetsiz ve yetersiz olduğunu ifade etmektedir.[56]

Görüldüğü üzere Posta Telgraf Umum Müdürlüğü vazifesini üzerine alan Refik Halit, bir anda gelişen dönemin olağanüstü koşulları ve olayları nedeniyle kendini oldukça güç ve mücadele edilmesi zor bir pozisyonda bulmuştur. Mütareke devrinden artık Millî Mücadele dönemine geçildiği bir süreçte Refik Halit kendini Anadolu'da gelişen millî hareket ile İstanbul'da bağlı olduğu hükûmet arasında bulmuştur. Refik Halit, Mustafa Kemal Paşa ile gelişen olaylardan önce onun hakkında çok fazla malumatı olmadığını ifade etmektedir: "... *Ben Üçüncü Ordu Müfettişi Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'da ne yaptığından, Sivas'a niçin gittiğinden haberli olmadığım gibi mıntıkası nereden nereye varır, salahiyeti ne derecededir, bu cihetleri bilmezdim. Bildiğim şu idi: Hükûmete mensup olmayan bir ateşli genç, cesur kumandan Anadolu'daki askerî kuvvetlerin başına gönderilmişti. Hem de âdeta, İstanbul'da bulunmasın diye gönderilmişti. Orada ne yaptığını bilmiyordum. Yalnız bir gün Ali Kemal Bey, Canik Mutasarrıflığına Hamit Bey'in tayinini Mustafa Kemal Paşa iltimas ediyor, ne dersin? Diye bana arkadaşça sormuştu. Hamit Bey'i severdim, vapur arkadaşımdı, deli, dolu fakat gayretli, haksever bir adamdı. Çok muvaffak olur dedim; hemen birini göndertip nezarete çağırttım. Geldi, konuştular. Vaktiyle valilikte bulunmuş bir zatın mutasarraflığa nasbı usulsüz olmakla birlikte Ali Kemal Bey kabul etti. Ben genç, dinç, ateşli zekaların -koyu İttihatçi olmamak şartıyla- hükûmete yardım etmelerine çok taraftardım. İşte Üçünücü Ordu Müfettişine, gıyaben böyle bir yardımda bulunmuştum. Bütün bildiğim o güne kadar yalnız bu kadarcıktı.*"[57]

konferansa sunduğu muhtırayla ilgili olarak dış basında çıkan yazılar hiç olumlu değildi. Örneğin, 3 Temmuz tarihli *Le Temps* gazetesinde çıkan baş yazıda, Osmanlı Heyeti'nin Fransa'da kaldığı sürede, Doğu sorununun çözümüne doğru bir adım atılmadığı gibi daha da karışık bir biçime dönüştüğü belirtiliyor ve Damat Ferit'in başarısızlığının en büyük nedeni olarak da konferans karşısında izlediği tutum gösteriliyordu. Gerçekte kamuoyunu bu denli etkileyen ve çeşitli yorumlara yol açan Damat Ferit'in Paris Barış Konferansı'na sunduğu ve genel anlamda 4 maddede toplanabilecek istemlerde kesin olarak 1914 yılı öncesi sınırlar istenmekle kalmamış, daha önce savaşlar sonunda Osmanlı egemenliğinden çıkan topraklar da talep edilmiştir. Müttefikler adına düzenlenen ve Clemencau'nun imzasını taşıyan 25 Haziran 1919 tarihli yanıt Türk basınında geniş yankılar yaptı. İstanbul gazetelerinin hükûmet yanlısı olanlarında kısa haberlerle ve ancak genel çizgileriyle verildi. Ayrıntılı bilgi için bk. İzzet Öztoprak, *Türk ve Batı Kamuoyunda Millî Mücadele*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1989), 22-23-24; Cemil Koçak, *Yakınçağ Türkiye Tarihi I -1908-1980-*, (İstanbul: Milliyet Yayınları), 77-78.

[55] Kocatürk, 1973, age, 52.

[56] Karay, 1992, age, 199.

[57] Karay, 1992, age, 157.

Bu arada 23 Temmuz-7 Ağustos tarihleri arasında Erzurum Kongresi toplanıyor; Sivas Kongresi'nin temelleri atılıyordu. Temelleri atılan bu kongre hükûmet şeklini değiştirecek mahiyette görüldüğünden merkez telaş içinde, ne yapacağını bilmiyor, döne dolaşa en nihayet yine telgraf şebekesine başvuruyordu. Hükûmetin verdiği emir üzerine Refik Halit, 8 Ağustos 1919 tarihinde belli bazı posta müdüriyetlerine; "*Teşkilat-ı Milliye ve Kongre adlarıyla telgraf çekenlerin ve bunları kabul eden memurların cezalandırılacağını*"[58] bildiren bir genelge yayımladı.

Refik Halit, bu genelgenin her yerde etkili olduğunu, Erzurum'un artık ciddi bir kordon altına alındığını düşünüyordu. Fakat bu kordonun zayıf noktası Sivas olmuş ve bir süre sonra Refik Halit'in oradaki başmüdürü azl edip, yerine yenisini atamaya kalkışması tesirsiz kalmış, eski başmüdür görevine devam etmiştir.[59] Refik Halit'in başarılı bir engelleme diye nitelediği, telgraf kordonuna rağmen, komutanlar arasında şifreli haberleşmenin artması Millî Mücadele hareketine karşı yapılan engellememin bu yolla atlatıldığını göstermiştir. Damat Ferit Paşa tarafından 15 Ağustos'ta Harbiye Nezaretine getirilen Süleyman Şefik Paşa ve Dâhiliye Nazırı buna mani olmak için bir çare bulmuşlardı. Bir tamim hazırlamışlar ve Refik Halit tarafından 17 Ağustos'da, İzmir hariç, bütün merkezlere gönderilen bu tamimle; "*Askerî makamların birbirleriyle ve maiyetleriyle haberleşmede bulunamayacakları, şifreli haberleşme gerekiyorsa bunu ancak Harbiye Nezareti aracılığıyla yapabilecekleri*" bildirilmişti.[60] Buna ordudan büyük tepki gösterilmiştir. Kazım Karabekir Paşa bu genelgeye uyulmamasını, bunu uygulamaya kalkışacakların divan-ı harbe verilmesini istemiştir. Ayrıca Süleyman Şefik Paşa'ya uzun ve pek ağır bir protesto telgrafı çekmiştir. Mustafa Kemal ise haberleşmenin hayati bir mesele olduğunu, en etkili çareye başvurmak gerektiğini, bunun da telgraf merkezlerinin halk tarafından işgal edilmesi ve Posta Telgraf Umum Müdürü Refik Halit'in görevden alınıp divan-ı harbe verilmesi şeklinde gerçekleşmesi gerektiğini bildirmiştir.[61]

Fakat bu arada İstanbul Hükûmeti gösterilen tepkiler üzerine ordunun haberleşmesiyle ilgili kararını dört gün sonra geri almak zorunda kaldı. Bunu da 21 Ağustos tarihli tamimle yaptı. 4 Eylül'de ülkenin her tarafından gelen üyelerin katıldığı Sivas Kongresi başladı. Mustafa Kemal başkan seçildi ve kongredeki görüşmeleri yönetti. 12 Eylül sabahı umumî kongre heyeti meşru bir hükûmet iş başına gelinceye kadar İstanbul ile bağlantısını kestiğini her tarafa duyurdu. Ayrıca bu durumu yabancı devlet temsilcilerine de bildirdi. Damat Ferit Paşa, bütün bu gelişmeler sonunda güç bir durumda kaldı. Nitekim kendi adamlarına karşı olan güvenini kaybetti ve onların da Damat Ferit'e karşı bir itimadı kalmadı. Bunu da Refik Halit'e söylediği; "*İşte bu mühr-i saadetdir, bunu basmadığım hiçbir telgraf nameyi keşîde etmeyeceksiniz, etrafımdakilere emniyetim yok*"[62] sözlerinden anlaşılmaktadır. Nihayet 30 Eylül 1919 tarihinde Damat Ferit Paşa üçüncü defa sadaretten istifa etti.[63] Yerine, 2 Ekim'de Millî Mücadele'nin lehinde olmasa bile tavırlarıyla onlara karşı olmayan Ali Rıza Paşa geçti.[64] Anadolu, Damat Ferit Paşa Hükûmeti'nde görev almış bazı kişilerin derhâl tevkif edilerek

[58] Arslantaş, age, 20.
[59] Karaer, age, 74.
[60] Karay, 1992, age, 204-206.
[61] Arslantaş, age, 22-23.
[62] Karay, 1992, age, 218.
[63] Karaer, age, 78.
[64] Kocatürk, 1973, age, 77.

divan-ı harbe gönderilmelerini talep etti.[65] Refik Halit de birkaç gün sonra Posta-Telgraf Umum Müdürlüğü görevinden istifa etti.[66]

Millî Mücadele Dönemi Matbuat Faaliyetleri

Anadolu hareketini yönetenlerin yeni hükûmetten istedikleri Posta Umum Müdürü'nün tutuklanması ve cezalandırılması keyfiyeti istifasından sonra da Refik Halit'i korkutmuştur. Keza gazeteler Kuva-yı Milliye'nin Kartal'a kadar geldiğini yazıyor, bu da Feneryolu'nda oturan Refik Halit'i korkutuyordu. Refik Halit geçici bir tedbir olarak büyük ağabeyinin Ayestefanos'daki (Yeşilköy) evine yerleşti. İstanbul'a nadiren iniyor, hükûmette olan biten hiçbir şeyle ilgilenmiyor, sakin bir hayat geçiriyordu.[67] Böyle geçen iki aydan sonra *Âlemdar* ve *Peyam-ı Sabah* gazeteleri kendisinden yazı istediler. Refik Halit, *Âlemdar* gazetesinin sahibi yakın dostu olduğu için bu gazeteyi tercih etti. Nakş-ı Berâb serlevhası altında ve *Aydede* imzasıyla fıkralarını yayımlamaya başladı. Refik Halit'in *Âlemdar*'daki Millî Mücadele karşıtı yazılarına baktığımız zaman, mizahî üslubu ile oldukça ağır eleştiriler yaptığını görmekteyiz.[68] Ayrıca bu yazılarında *Aydede* ve *Kirpi* müstear isimlerini kullanmaya devam etmiştir.[69]

3 Ocak 1920 tarihli *Âlemdar* gazetesinde Refik Halit, *Aydede* imzasıyla yayımladığı *Lenin Yerine Grinin mi*? başlıklı yazısında "*Gazetelerde okuduk. Moskova'daki yeni Sovyet Meclisi Lenin'in yerine Grinin'i başkan seçmiş!.. Lenin gitmiş, yerine Grinin gelmiş... Bizde de Cemal'in yerine Kemal geldi*" diyerek, Mustafa Kemal'i, İttihat ve Terakki liderlerine benzetiyordu ve İttihatçıların kaçmayarak yerli yerinde Anadolu'da olduklarını ifade etmiştir. Yine aynı yazının alt başlığında *Tedavinin Tesirleri* başlıklı yazısında; "*Anadolu Kemaliler, Celaliler İstemiyor*" diyerek, Anadolu'daki hareketten şikâyet eden *İleri* gazetesini kutlamıştır.

Refik Halit bu yazısında Anadolu Hareketi'ni bir çete ve eşkiya hareketi olarak görüyor, milletin böyle grupları istemediğini, milletin asıl isteğinin muntazam bir hükûmete sahip olmak olduğunu vurguluyordu.[70]

16 Ocak'ta Alemdar'da "Aydede" imzalı "*Kabahat Postada*" *başlıklı yazısında Mustafa Kemal'in, bir davet için Piyer Loti Cemiyeti'ne verdiği cevabı alaya almıştır: "Millet Paşası, Ankara kahramanı, Piyer Loti Cemiyeti'ne verdiği cevapta daveti geç aldığından kongreye*

---

[65] Refik Halit'in tevkif talebine ait 03.10.1919 tarihli telgrafta şu ifadeler yer alıyordu: *"... Kanun-u esasi ahkâmınca taarruzdan masum olan muhaberat-ı hususiye-i millete mani olan nüzzar-ı sabıkadan Ali Kemal Bey, Süleyman Şefik Paşa, Dâhiliye Nazırı Adil Bey'in Millet Meclisi'nin küşadında Divan-ı Aliye tevdi edilmek üzere hiçbir tarafa firarlarına meydan verilmemesini ve Telgraf Müdürü Umumisi Refik Halit Bey'in aynı esbaptan dolayı derhâl tevkifi ile muhakeme-i iadesine tevdisini kanun masuniyet ve kutsiyeti namına talep ederiz. Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliyesi Namına Mustafa Kemal*" Bk. Karay, 1992, age, 308-309.

[66] Sermet Sami Uysal, *Eşlerine Göre Edipler*, (İstanbul: L&M Yayınları, 2004), 48.

[67] Sivas'taki heyet, telgrafla sürekli muhaberede bulunarak, hükûmetten ve Harbiye Nazırı Mersinli Cemal Paşa'dan Refik Halit'in tutuklanıp cezalandırılması konusunda ısrar ediyordu. Hükûmet bu isteğin yerine getirilmesine yanaşmadı. Bk. Karay, 1992, age, 221-222.

[68] Karay, age 164.

[69] Aktaş, age, 47.

[70] *Alemdar*, "Lenin Yerine Grinin mi?", Nu 383/2683, 03 Kânunusani 1920.

gelemeyeceğini bildirmiş. Vah vah kabahat postada! Demek üç gün önce alsaymış trene atlayıp gelecekmiş. Yapacağı bir iş vardı, Mebuslar misali cemiyeti oraya çağırmak…."

Yine aynı nüshadaki Refik Halit imzalı "Bunlar Onlar Değil mi?" başlıklı yazısında: "... Artık size kimse ne Osmanlı tahtını, ne de Osmanlı ülkesinin geri kalan kısmını güvenebilir?" diyerek ağır eleştirilerde bulunmuştur.[71]

22 Ocak tarihli *Biz Hainler Biz Vatan Düşmanları* başlıklı yazısında kendilerine ahlaksızlar, hainler, alçaklar, vatansızlar diyenlerin bu nitelikleri kendilerinin taşıdığını söylemiştir.[72]

30 Ocak tarihli yazısında, Damat Ferit'e çatan İzmir'e Doğru ve Müdafaa-yı Milliye gazetelerine hücum etmiştir. Bugünün Süngüleri başlıklı yazısında: "... On senedir İttihat ve Terakki zihniyetinde hiçbir fark olmamış... Bir zamanlar Rumeli'de süngüler, toplar çıkaran İttihat ve Terakki şimdi de Anadolu'da İzmir'e Doğrular, Müdafaa-yı Milliye'ler çıkarıyor. Küfür, iftira, meydan okuma, harp ve hile teranesi" şeklinde ifadeler kullanmıştır.[73]

2 Şubat 1920 tarihli Alemdar gazetesinde, "Aydede" imzasıyla yayımladığı Topuna Hoş Amedi başlıklı yazısında: "Merhaba Sivas kuzuları, Ankara keçileri ağıla mı geldiniz? İttihat sürüsünden yeni çobanbaşı, millet paşası mı sizi seçip ayırdı. Tüylerinizi kabartıp, boyunlarınızı varaklayıp, sırtınızı kınalayıp bize sizi o mu hediye gönderdi? Boynunuzdaki tasmayı da o mu taktı? Kösemendiniz kimdir? Sivas'ın şu karakeçisi mi? Yoksa Karaman kuzusu mu? Niye koç Ankara'da kaldı? Adeti uzaktan mı toslamaktır? Yine bir vuruşta kabineyi düşürmek niyetinde mi? Rütbesiz, mesnetsiz kalmış. Dağdan dağa kaçar, rast geleni toslar. Ecelinize ayağınızla mı geldiniz?..." ifadelerini kullanmıştır. *Aynı gün aynı gazetede Yeni Bir Yavru Daha başlıklı yazısında Millî Mücadele hakkında şunları yazmaktadır: "Bereketi bol olsun, başımıza bir millî daha çıktı, geceler bir millî daha doğurdu. Millet anamız yine varlığını gösterdi. Ortaya bir millî daha attı: Millî Misak... Aman Allahım!... Telaffuzu ne güç, ne çirkin, ne gayrı bir kelime..."* diyerek 12 Ocak 1920'de toplanan son Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nı ve 28 Ocak'ta aldığı Misak-ı Millî kararlarını eleştirmiştir.[74]

3 Şubat 1920 tarihli *Alemdar* gazetesindeki *Aydede* imzalı yazısında *Hata Ettik Hata* başlığı altında mebusların Anadolu halkı tarafından seçilmediğini ileri sürerek, Anadolu halkının seçimlere seve seve, isteye isteye tıpkı Harb-i Umumi'ye girdiği gibi girdi demektedir. Refik Halit, yine bu yazısında, seçilen bu kişilerin dağa adam kaldırdıklarını, sürgün davasında (Malta sürgünü) isimlerinin geçtiğini, harpte para kazandıklarını, halkı kandırdıklarını, İttihat ve Terakki'nin devamı olduklarını yazmaktadır. Nasıl ki İttihat ve Terakki devleti yok edip, halkı hesapsız, kitapsız bir şekilde bırakmışsa, şimdi de Anadolu'dakilerin aynı şeyi yapacaklarını ifade etmiştir.[75]

5 Şubat 1920 tarihinde yine aynı gazetede Meclis'teki Cereyanların Menbaî başlıklı yazısında, "*Harekat-ı Milliyeciler Harbiye Nezareti'ni ellerine almışlardır. Rauf Bey askerlik mesleğinden çekilerek çoktan atı almış, Üsküdar'ı aşmıştı. Diğeri ise devamlı bir çalışmayla Harbiye Nezareti'nin safiyetinden ve kabinenin zaafından istifade ederek en yüksek bir askerî görevi elde etmiş ve Anadolu'ya müfettiş olarak resmen geçmiştir. Onlar bir taraftan, berikiler diğer taraftan çalışa çalışa nihayet esası kurmuşlar..."* eleştirisinde bulunmuştur.[76]

---

[71] *Alemdar*, "Kabahat Postada-Bunlar Onlar Değil Mi?", Nu 396/2696, 16 Kânunusani 1920.
[72] *Alemdar*, "Biz Hainler, Biz Vatan Hainleri", Nu 401/2701, 22 Kânunusani 1920.
[73] *Alemdar*, "Bugünün Süngüleri", Nu 409/2709, 30 Kânunusani 1920.
[74] *Alemdar*, "Topuna Hoş Amedi", Nu 412/2712, 02 Şubat 1920.
[75] *Alemdar*, "Hata Ettik Hata", Nu 413/2713, 03 Şubat 1920.
[76] *Alemdar*, "Meclisteki Cereyanların Membaı", Nu 415/2715, 05 Şubat 1920.

2 Nisan tarihinde Refik Halit imzalı başyazıdaki *Isırgan Otu* başlıklı yazısında, Anadolu'daki harekat-ı milliyeyi İttihatçı faaliyetlere benzeterek, bunun kendisine ısırgan otunu hatırlattığını belirtmiştir. Ayrıca fırsattan istifade İttihat ve Terakki ısırganının yapraklarını koparmak değil, kökünü kazımak lazım geldiğini yazmaktadır.[77]

5 Nisan 1920'de Damat Ferit Paşa Hükûmeti'ni kurup göreve başlamadan bir gün önce Refik Halit, "*Aydede"* imzalı *Hani Böyle Olmayacaktı* başlıklı yazısında: İttihatçılardan hesap sorulmasını kimsenin önleyemeyeceğini söyledikten sonra bundan sonra biz söyleyelim, bizi dinleyiniz demektedir.[78]

Yukarıda 3 Ocak-4 Nisan 1920 tarihleri arasında *Âlemdar*'da yayımladığı Refik Halit imzalı başmakalelerinde ve Nakş-ı Berâb köşesindeki *Aydede* imzalı mizahî yazılarından verilen bazı örneklerde, onun Anadolu'daki Millî Mücadele hareketine ve Mustafa Kemal'e karşı olan tavırlarının ciddi bir muhalefete dönüştüğünü görmekteyiz.[79] Bunun nedenini ise İttihat ve Terakki düşmanlığına, Millî Mücadele Hareketi'ni de bir İttihatçı hareketi olarak görüp, başarılı olabileceğine inanmamasına bağlayabiliriz. Anadolu'da başlamış olan Kuva-yı Milliye hareketinin lider kadrosunun İttihat ve Terakki Partisi içerisinden çıkması, hareketin tabanını taşradaki İttihat ve Terakki teşkilatlarıyla, kulüplerinin oluşturması Refik Halit'in Millî Mücadele'yi İttihatçı bir hareket olarak görmesine neden oldu. Ayrıca kendisi yeniden bir savaşa başlamak yerine bir an önce kalıcı bir barışın yapılmasından yanaydı.

II. Posta-Telgraf Umum Müdürlüğü

Karay, Millî Mücadele karşıtı tavır ve yazılarına devam ederken, 2 Ekim 1919'da kurulan Ali Rıza Paşa kabinesi 3 Mart 1920'de istifa etmiş; yeni kabineyi, 8 Mart 1920'de diğer İstanbul Hükûmetleri'ne nazaran Ankara Hükûmeti ile daha sıcak ilişkilere sahip olan Salih Paşa kurmuştur. Ancak bu kabine oldukça kısa ömürlü olmuş, kabinenin Ankara ile olan ilişkileri işgalci devletleri rahatsız etmiş ve nitekim 5 Nisan 1920'de dördüncü Damat Ferit Paşa Hükûmeti kurulmuştur.[80]

Damat Ferit Paşa, Refik Halit'i eski bürokratlarından olması nedeniyle tekrar yeni bir görevde değerlendirmek istedi. Kendisine Matbuat Umum Müdürlüğü'nü önerdi. Ancak Karay, eski görevine göre daha alt düzeyde bir makam olarak gördüğü için bu öneriyi kabul etmedi. Bunun üzerine Refik Halit'in eski görevine iade edilmesi kararlaştırıldı. 17 Nisan 1920'de Refik Halit, ikinci kez Posta ve Telgraf Umum Müdürü oldu.[81] İkinci Umum Müdürlüğü sırasında, görevi dışında siyasi olaylarla pek ilgilenmedi.[82] Dâhiliye Nazırı Reşit

[77] *Alemdar*, "Isırgan Otu", Nu 471/2771, 02 Nisan 1920.

[78] *Alemdar*, "Hani Böyle Olmayacaktı", Nu 473/2773, 04 Nisan 1920; Bu yazıların bazılarının transkripsiyonları için bk. İhsan Ilgar, *Mütarekede Yerli ve Yabancı Basın*, (İstanbul: Kervan Yayınları, 1973), 17-65.

[79] Vehbi Vakkasoğlu, *Bazen Hazin Bazen Rezil Bu Vatanı Terk Edenler*, (Divan Matbaası: 1977), 116; Necdet Sevinç, *İstiklal Harbi'nde Etnik İhanet* adlı eserinde Millî Mücadele yıllarında Refik Halit, Refi Cevat, Sait Molla ve Ali Kemal gibi zevatın yaptığı faaliyetlerin vatan hainliği olduğunu belirtmektedir. Ayrıntılı bilgi için bk. Necdet Sevinç, *İstiklal Harbi'nde Etnik İhanet*, **(**İstanbul: Bilgeoğuz Yayınları, 2011), 397-409.

[80] Kocatürk, 1973, age, 104-111.

[81] *Takvim-i Vekayi*, 3829, c. 26, 17 Nisan 1920.

[82] Aktaş, age, 47.

Bey, kendisinden dairesinde bir tasfiye yapmasını istemesi üzerine o da bir çırpıda yedi, sekiz müdür ve başmüdürün azlini yazdı. Postahanedeki yaptığı icraat ve değişiklikler, bu kadarla kaldı. Kendisi "*Bu defa ki memuriyetimde artık tamamen tarafsız bulundum. Anadolu ahvâli ile meşgul olmuyordum. Kabinenin işlerine de merak sarmıyordum. Yalnız günlük muamelatı gözden geçirip rahatıma bakıyordum*" demektedir.[83]

Ünlü romancı Yakup Kadri hatıratında Refik Halit'in düşmanla iş birliği eden Hürriyet ve İtilaf elebaşlarıyla hiçbir zaman beraberliğinin olmadığını hatta bunlardan iğrenerek selamı sabahı kestiğini, sonra bazı alafranga ailelerin ahbaplık etmekten şeref duydukları İtilaf Devletleri'nin subaylarından hiçbiriyle tanışmak istemediğini ve tanışmadığını yazmaktadır. Refik Halit'in en yakın dostu Yakup Kadri ile olan temasları, bu ikinci müdürlüğü sırasında onun politikayla fazlaca ilgilenmediğini göstermektedir.[84]

Bu arada Miralay Sadık Bey'in Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nı bir çiftlik gibi kullanmasından dolayı fırka içinden çıkan mualif bir grup 6 Temmuz 1920'de Mutedil Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nı kurdu. Mustafa Sabri Efendi'nin Şeyhülislamlığa, Cemal Bey'in Ticaret Nezareti'ne, Şûra-yı Devlet'e de Rıza Tevfık Bey'in getirilmesi Mutedil Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nı pek memnun etti.[85] Fakat bu memnuniyet pek uzun sürmedi. Adliye Müsteşarı, Divan-ı Harp Reisi ve Merkez Kumandanı arasında cereyan eden bir yolsuzluk ve rüşvet iddiası bazı huzursuzluklara yol açtı. Şeyhülislam Mustafa Sabri Efendi'nin nezdinde Ali Kemal Bey, Cemal Bey ve Refik Halit Bey toplanarak kabinenin siyasetini tenkit ettiler. Bunun neticesinde Sabri Efendi ile Cemal Bey istifaya karar verdiler. Refik Halit, Şûra-yı Devlet'e giderek Rıza Tevfık Bey'e de durumu bildirdi.[86] Refik Halit ve birkaç arkadaşı bu işlerle uğraşırken, I. Damat Ferit Paşa Hükûmeti'nde Dâhiliye Nazırı olan Mehmet Ali Bey, bu defa herhangi bir göreve getirilmemekle beraber yeniden sadrazamın gözüne girmeyi başardı. Olan bitenin farkına varan Mehmet Ali Bey, bu grubun peşine adamlar koyarak Damat Ferit Paşa'ya malumat arz etti. Neticede, istifalar kabul edildi. Bu iki zatın yerine başkaları tayin edildi. Refik Halit de aynı grup içerisinde yer aldığından, Damat Ferit Paşa ve etrafındakiler aleyhinde konuşmalar yapmasından dolayı Posta ve Telgraf Umum Müdürlüğü'nden 26 Eylül 1920 tarihinde azl edildi.[87] Bu azl kararı ile birlikte Refik Halit'in bürokratlık ve memurluk yaşamı sona erdi. Bu olaydan sonra asıl mesleği olan gazeteciliğe döndü ki kısa bir süre sonra Damat Ferit Hükûmeti de 17 Ekim 1920'de[88] düştü.[89]

Matbuat Faaliyetlerine Geri Dönüşü ve Aydede Dergisi

Posta ve Telgraf Umum Müdürlüğü görevinden istifa ettikten sonra sanat ve edebiyat çevreleriyle ilgilenmek isteyen Refik Halit'in[90] niyeti *Peyâm-ı Sabah* gazetesinde[91] çalışmaktı. Refik Halit'in memuriyetten çekilmesine oldukça memnun olan Ali Kemal Bey derhâl ona

[83] Karay, 1992, age, 232.
[84] Age, 232.
[85] Age, 253.
[86] Age, 243.
[87] *Takvim-i Vekayi*, Nu. 3965, 26 Eylül 1920. Azl kararı 23 Eylül'de imza edilmiştir.
[88] Kocatürk, 1973, age, 147.
[89] Arslantaş, age, 29.
[90] Aktaş, age, 47.
[91] *Peyam-ı Sabah* gazetesi, daha önce çıkan, Ali Kemal ile Refik Halit'in gazeteden ayrılmasıyla bir daha belini doğrultamayan *Sabah* ve Ali Kemal'in *Peyam* gazetesinin birleşmesiyle oluşmuştur. Gazetenin sahibi Mihran Efendi'dir. Ayrıntılı bilgi için bk. Karay, 1992, age, 122.

gazetede çalışmaya başlaması teklifinde bulundu. Hatta ertesi günü gazetede ilan edilmek üzere bir de varaka yazıp matbaya gönderdi. Fakat gazetenin sahibi Mihran Efendi, Damat Ferit Paşa'dan çekindiği için onu gazetesine almaya korktu ve yazıyı yayımlatmadı. Ancak Refik Halit, 17 Ekim 1920 tarihinde Ferit Paşa Hükûmeti düştükten sonra adı geçen gazetede Nakş-ı Berâb serlevhası altında[92] yazılarını yayımlamaya başladı.[93] Karay'ın bu gazetedeki ilk yazısı, 3 Kasım 1920 tarihinde yayımlandı.[94] Yapmış olduğumuz araştırma sonucunda Refik Halit'in bu gazetede toplam 334 adet makale neşrettiğini tespit ettik. Karay'ın bu gazetede yayımlanan en son yazısı 28 Aralık 1921 tarihlidir.[95]

Bu gazetede zaman zaman kendi asıl imzasıyla da makaleler yazmakla birlikte çoğunlukla *Aydede* müstear ismini kullanmıştır. 1920 sonlarından 1921 yılı sonlarına kadar *Peyam-ı Sabah*'ta yazdığı bu dönemde aktif poltikadan uzak durmuştur. Bu dönemdeki yaşantısını şu şekilde nakletmektedir:[96] "*O aralık evimi Kadıköy'üne nakletmiştim. Hayatım para hususunda biraz dar olmakla beraber, iyi ahbap, kıymetli sohbet ve aile toplulukları cihetinde pek geniş, pek ferah geçiyordu. Kadıköy, İstanbul'un en hür, en şen mahallesiydi; hülasa idbardan müşteki değildim, zaten ortada eski ve hakiki sanatıma dönmekten başka bir mesele yoktu. Kendi arkadaşlarımın siyasetine o derece kayıtsız durduktan sonra yenilerinkine bittabi hiç karışmıyordum. Matbaaya iki üç günde bir uğrar, muharrirler, muhabirler hoş beş eder, Akşam gazetesine uğrar çene çalar ve dönerdim.*[97] Karay, ikinci umum müdürlük görevinden sonra çalışmaya başladığı *Peyam-ı Sabah*'ta kaleme aldığı yazılarla ilgili olarak düşüncelerini de şu şekilde ifade etmektedir: "*Altı aylık yeni bir fasıladan sonra daha kudretli şekilde çalışmaya başladım; fikrim cilalanmıştı. Birbirine taş çıkartan makale ve fıkralar yazıyordum. Şunu arzdeyim ki, mütareke devrinde millî harekete uymayan, yazılar kaleme almakla birlikte bunların hiçbiri galiz ve çirkin değildi. Ankara'da az çok kızılarak, lakin hoş bir tarafı bulunularak okunduğunu haber alıyordum.*"[98]

Bu arada Karay, her şeye rağmen Anadolu'dan gelen zaferin yakın olduğu şeklindeki haberlere inanmıyordu. O, nihai zaferi beklemenin daha doğru olacağını düşünüyordu. Savaşla ilgili olarak gerek Anadolu'da yapılan resmî tebliğlerin gerek Yunan makamlarından yapılan açıklamaların tek taraflı olduğu dolayısıyla gerçeği tam olarak yansıtmadığı inancındaydı.[99] Bu arada, II. Meşrutiyet'in ilanından bu yana matbuat faaliyetlerinin içinde olan Karay, edindiği tecrübelerden *Peyam-ı Sabah*'tan aldığı parayla geçinmekte zorluk çekmesinden ve makalelerinin gördüğü rağbetten de cesaret alarak kendi gazetesini çıkarmak istemiştir.[100]

[92] Banarlı, age, 1206.
[93] Karay, 1992, age, 245-246; 256-257.
[94] Bk. *Peyam-ı Sabah*, "Oradakilere Dair", Nu 11117, 03 Teşrinisani 1920.
[95] Bk. *Peyam-ı Sabah*, "Bir İnsafsız", Nu 11531, 28 Kânunuevvel 1921.
[96] Arslantaş, age, 60.
[97] Refik Halit bu sıralarda "*Darülbedayi Meclisi*" azalarından biriydi. Bu, kendisi için oldukça olumlu bir meşguliyet olarak göze çarpıyordu. Keza orada Yakup Kadri, Reşat Nuri, Necmettin Sadık, İbrahim Nemci, İsmail Müştak, İzzet Melih gibi arkadaşlarıyla görüşme imkânı buluyordu. Bk. Karay, 1992, age, 246; Halit Fahri Ozansoy, *Edebiyatçılar Geçiyor*, (İstanbul: Kanaat Kitabevi), 110-111.
[98] Karay, 1992, age, 257.
[99] Arslantaş, age, 61.
[100] Refik Halit'in yayımlamaya başladığı *Aydede* dergisi gerek Anadolu, gerek İttihatçılar tarafından merakla takip edildiği gibi Hürriyet ve İtilaf Fırkası ileri gelenleri de dergiyi ve Refik Halit'in

Lakin o dönemde sansür idaresi yeni gazete çıkarılmasını yasakladığı için, izin almakta güçlük çekmiştir. İşgal altında bulunan İstanbul'da ecnebi sansür idaresi, yeniden gazete çıkarılmasını kati surette menetmişti. Ancak sansür müfettişi olan ve 1943 yılında Atina sefirliği yapmış Enis Bey, *Aydede* mecmuasının çıkarılması için elinden geleni yapacağını söylemiş; ayrıca Galatasaray Sultanisi'nden ayrılmasına neden olan ve bu dönemde Fransız Sefarethanesinde bulunan Müdür Muavini Mösyö Feuillet'in yardımıyla gereken izni almış ve 2 Ocak 1922 tarihinde *Aydede*'nin ilk sayısını çıkarmıştır. Ne varki *Peyam-ı Sabah* gazetesi başyazarı Ali Kemal de mecmuanın yayımlanmasından oldukça rahatsız olmuş, Karay'ın *Peyam-ı Sabah*'ta yayımlarına devam etmesini istemiştir. Ancak Karay, mecmuanın yayımlanmasında kararlıydı ve bu amacına ulaşmıştı.[101] 2 Ocak 1922'den 9 Kasım 1922'ye kadar toplam 90 sayı çıkan[102] mecmuaya padişah Vahidettin de iki yüz lira ödeyerek abone olmuştur.[103]

Refik Halit, *Aydede* mecmuasını yayımlamaya karar vermesiyle ilgili olarak şu bilgileri vermektedir: "*Peyam-ı Sabah'ın verdiği para ayda sekiz makale ve haftada dört Nakş-ı Berâb için yüz yirmi lira idi. Geçinmeme kafi gelmiyordu. Hâlbuki yazılarım rağbet buluyordu, pek sıkışmış, pek daralmıştım. Bir çıkar yol bulmak lazımdı. Bir akşam üzeri Kadıköyü'ndeki bahçede düşünüp geziyordum. Zihnimde bir şimşek çaktı: Niçin ben tek başıma bir gazete çıkarmıyordum? Ne kadar yürümese, sürülmese gene bana bu yüz yirmi kâğıdı bırakırdı. Bir sigara yaktım, ucunu yere attığım zaman kararımı vermiştim. Aydede isminde haftada iki kere çıkmak üzere bir mizahî gazete neşredecektim.*"[104]

Karay bu dergi sayesinde kuvvetli bir mizah edebiyatı yaratmayı başarmıştır. Artık halk ve aydın kesiminde birçok hayran edinmiş, o dönemin en çok aranan ve okunan yazarı hâline gelmiştir.[105] Derginin yazar ve şair kadrosunda birbirinden önemli birçok kişi bulunmaktadır. Karay, bu dergide yazıları yayımlanan yazarların isimlerini 1948 yılında *Aydede*'yi ikinci defa çıkarmaya başladığında derginin ilk sayısında yazmıştır.[106] Buna göre dergide şu yazarların imzaları görünmektedir: Orhan Seyfi, Halil Nihat, Fazıl Ahmet, Mahmut Sadık, Yakup Kadri, Ruşen Eşref, Necmettin Sadak, Süleyman Nazif, Abdülbaki Fevzi, Yusuf Ziya, Selami İzzet, Ercüment Ekrem, Rıza Tevfik, Reşat Nuri, Ali Haydar, Mehmet Sıtkı, Güzide Sabri, Fahrünisa Fahrettin, Kemalettin, Osman Cemal, Enis Behiç, İdris Sabih, Cem, Rıfkı, Münif Fehmi, Mehmet İzzettin, Ramiz, Zeki Cemal, Selahattin, Hakkı, Muhittin Haydar, Şevket, Kazım, İsmail, Ratip Tahir, Mazhar Hüsamettin, Anber, Kanber, Kumru, Rasim, Fikret (Müstear isimler dahil).[107]

Aydede'nin çıktığı yaklaşık on bir ay süre içerisinde Refik Halit, siyasi şahsiyetlerle pek az görüşüyor, zamanını daha ziyade muharrirlerle geçiriyordu. Anadolu'da Millî Mücadele hareketi başladığında, Refik Halit bunun İstanbul muhitinde hoş karşılanmadığını hatta İttihat ve Terakki taraftarlarının da homurdanmaya başladığını görmüştür. Zaten İttihat ve Terakki

yazılarını dikkatle takip etmişlerdir. Ayrıntılı bilgi için bk. Rıza Tevfik Bölükbaşı, *Biraz Da Ben Konuşayım*, haz. Abdullah Uçman, (İstanbul: İletişim Yayınevi, 1993), 41.

[101] Ebcioğlu, age, 53.

[102] Karay'ın bu dergide yayımlanan ilk ve son yazısı şunlardır: "İstikbale Dair"; "Meslek Bahsi", Nu 1, 02 Kânunusani 1922; "Zamane Fıkraları", Nu 90, 09 Teşrinisani 1922.

[103] Padişah VI. Mehmet Vahidettin de Refik Halit'in okuyucuları arasındadır. *Aydede* dergisi çıkarken kendisine abone bedeli olarak iki yüz lira göndermiştir. Refik Halit de İstanbul'u terk ederken vapur biletini bu para ile tedarik etmiştir. Bk. Karaer, age, 86.

[104] Karay, 1992, age, 257-258.

[105] Ekiz, age, 16.

[106] Aktaş, age, 48.

[107] Karay, *Aydede*, 08.05.1948, 91/1; Yardım, age, 17.

uzaktan beri Mustafa Kemal'den memnun değildi. Çünkü parti onu hiçbir zaman benimsememiştir. Ancak çok daha sonradan Refik Halit Karay, Mustafa Kemal'in de zaten İttihat ve Terakki ile bağdaşamamış olduğunun farkına varmıştır.[108] *Aydede* dergisinin yayımlanmaya başladığı 1922 yılı başlarında artık Millî Mücadele'nin sonucu belli olmaya başlamıştı. Yunanlılar taarruz güçlerini kaybetmişler, savunmaya çekilmişlerdi. Türk ordusu ise düşmana kesin darbeyi vurmak için taarruz hazırlıkları yapıyordu. Refik Halit, her şeye rağmen dergide Millî Mücadele'yi iğneleyici yazı ve karikatürlere yer vermekle birlikte *Alemdar* gazetesinde yazdığı dönemdeki gibi ağır ifadeler kullanmıyordu. Bu dönemle ilgili olarak bazı itiraflarda bulunduğu anılarında şu ilginç satırlara yer vermiştir:[109] "*Aydede tutmuştu, ben başında oldukça yaşayacak ve sahibini de yaşatacaktı. Ama biliyordum ki saatlerim sayılı, gazetemin ömrü de mahduttu. Siyaseti derinden takip etmemekle beraber İstanbul'daki hükûmetin can çekiştiğini, Anadolu'dakilerin ise canlandığını görüyordum. Bittabi ölü gömülecek, diri yerine geçecek, bana da gurbet yolu görünecekti. Bu mukadder idi. Binaenaleyh fırtınaya intizaren mütevekkil, huzurlu duran tabiat gibi ben de mukadderata nefsimi bırakmış, sakin ve çarpıntısız bekliyordum. Gazetemin cidden tarafsız bir davranışı vardı. Bunu Ankara lehine çevirmek elimde olmakla beraber, ne faydası olacaktı ve çirkin de duracaktı, lüzum görmüyordum. Önümde bir çile devresi daha açılacaktı, gözlerimi kırpmadan bu tehlikeye uzaktan bakıyor ve dudaklarımı sıkmadan o azaba tahammülü göze alıyordum. Nihayet bildiğimiz işler oldu. Hazırlıklı duruyordum. Talih bir gün bavulları bağlamak emrini verdi.*"[110]

Refik Halit bu önemli derginin ilk sayısında, siyasal olaylar karşısında izleyeceği yayın poltikasını itilafçılık, ittihatçılık ve millîcilikten uzak durmak temelinde kurmayı hedeflediğini bildirmektedir. Karay, *Aydede* dergisinin genel yayın felsefesini bu şekilde çizmekle birlikte Sakarya Savaşı'ndan sonra bile Millî Mücadele ve önderlerini iğneleyici yazılar kaleme almaktan geri durmamıştır.

Ancak 26 Ağustos 1922 tarihinde Türk ordusunun başlattığı Büyük Taarruz, 30 Ağustos'ta Başkomutanlık Meydan Savaşı'yla zafere ulaşmıştı. Yunanlılar geri çekilmeye başladılar. Türk ordusu ileri harekatına devam ederek 9 Eylül'de yurdun düşman işgalinden kurtarılmasının âdeta sembolü hâline gelen İzmir'e girdi, oldukça kısa sürede elde edilen bu büyük zafer başta Türk milleti olmak üzere dünyanın tüm mazlum milletleri için büyük bir sevinç kaynağı hâline geldi. Batı Anadolu işgal kuvvetlerinden temizlendi. 3-11 Ekim 1922'de Mudanya Mütarekesi'nden sonra İstanbul da Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin egemenliğine geçti. Böylece Millî Mücadele karşıtlarının en önemli sığınağı olan İstanbul, Ankara'ya bağlandı. Bu gelişmelerden sonra içinde Refik Halit'in de bulunduğu Millî Mücadele karşıtları için yeni bir dönem başlıyordu. Çünkü Millî Mücadele'nin en zor ve sıkıntılı günlerinde kalemlerini, siyasi nüfuzlarını zararlı bir şekilde kullanmışlardı.[111]

Artık gerek Anadolu'da gerek İstanbul'da yeni bir dönem başlıyordu. Başından beri Millî Mücadele'nin karşısında yer alan İstanbul Hükûmetleri ve aydınları büyük bir şaşkınlık içerisinde bulunuyorlardı. Keza Mudanya Mütarekesi'nin bir maddesine göre İstanbul ve

[108] Karaer, age, 86.
[109] İbrahim Alaattin Gövsa, "Refik Halit Karay", *Türk Meşhurları Ansiklopedisi*, (İstanbul: Yedigün Neşriyatı, 1945), 209; Arslantaş, age, 72.
[110] Karay, 1992, age, 260-261.
[111] Arslantaş, age, 79.

Boğazlar Türk mülki idaresine teslim olunacak ancak İstanbul ve Boğazlar'da bulunan İtilaf kuvvetleri, miktarları arttırılmamak şartıyla barış aktine kadar İstanbul'da kalacaklardı.

Nitekim Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti adına Millî Mücadele'de Garp Cephesi'nin en önemli komutanlarından Refet Paşa ve kurmayları Trakya başta olmak üzere İstanbul ve çevresini Ankara'ya bağlamak, teşkilatlanma işlerini yürütmek üzere 19 Ekim 1922 tarihinde İstanbul'a gelmişlerdi. Refet Paşa'nın gelişi İstanbul halkını coşkuya boğmuş, Refik Halit'in tabiriyle kıyamet kopmuştu. 1918 yılından bu yana işgal kuvvetleri askerlerinin kontrolünde bulunan şehir tekrar Türk askerînin kontrolüne geçmeyi büyük bir heyecanla karşılamıştır. Öyle ki *Peyam-ı Sabah* gazetesinin camları yerle bir edilmiş ve gazete başyazarı Ali Kemal'e, gazete sahibi Mihran Efendi tarafından yol verilmiştir. Ancak bütün bu hareketlilik, yürüyüş, kutlama ve zaman zaman ortaya çıkan sevinç taşkınlıkları Karay'ın çalışmasını ve *Aydede*'nin satışını etkilemediği gibi *Peyam-ı Sabah*'la aynı binada bulunan dergiye halk herhangi bir zarar açmamıştır.[112]

Bu arada Mudanya Mütarekesi'nden sonra imzalanacak Lozan Barış Antlaşması'nın hazırlık çalışmaları sürdürülürken İtilaf Devletleri'nin müzakerelerde iki başlılık yaratmak ve Türk tarafını güç duruma düşürmek istemesi amacıyla İstanbul Hükûmeti'ni de Lozan'a çağırması üzerine Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından 1 Kasım 1922 tarihinde Saltanat kaldırılmıştır. Nitekim 4 Kasım 1922 tarihinde Osmanlı İmparatorluğu'nun son kabinesini kuran Tevfik Paşa Hükûmeti istifa etmiş ve imparatorluk genel anlamda tarih sahnesinden çekilmiştir.[113]

Bu durumda, Anadolu Hareketi'ne karşı muhalif olanlar telaşa kapılarak, ne yapacaklarına dair tartışmalara başlamışlardı. Muhalefetin elebaşılarından olan Ali Kemal Bey, ileri gelen muhaliflerle birlikte 5 Kasım günü Tünel Caddesi'nde oturduğu apartmanda bir toplantı yapmıştı. Toplantıya katılanlardan bir kısmı İstanbul'da kalmak istemişler diğerleri ise yabancı ülkelere gitmeyi benimsemişlerdi. Ali Kemal Bey İstanbul'da kalma taraftarıydı. Kendisine kaçmayı tavsiye edenlere karşı İstanbul'daki İngiltere kuvvetinden bahsediyordu. Neticede İstanbul'dan ayrılmak istemedi. Toplantıdan sonra Serkl Doryan'a (Cercle d'Orient) giden Ali Kemal Bey o civardaki berberinde traş olurken kaçırıldı ve o gece Ankara'da yargılanmak üzere bir motora bindirilerek İzmit'e götürüldü. İzmit'te bulunan Sakallı Nurettin Paşa'nın karşısına çıkarıldı. Nurettin Paşa tarafından iyice azarlanıp hakaret edildikten sonra halka teslim edilerek linç ettirildi.[114]

Ali Kemal Bey'in hazin akıbetini haber alan Refik Halit ve diğer muhalifler, büyük bir endişe ve korkuya kapıldılar. Durumdan birbirlerini haberdar ederek ne yapacaklarını kararlaştırırken üçer beşer kişilik gruplar hâlinde İngiltere Büyükelçiliğine sığındılar. İngiltere Büyükelçiliği, bunlardan önemli şahsiyetleri ayırarak o gün hareket eden bir vapurla Mısır'a, diğerlerini de o tarihte İngiliz askerlerinin işgali altında bulunan Taşkışla'ya gönderdi.[115] Taşkışla'ya gönderilenler on gün kadar burada kaldıktan sonra üç gruba ayrılarak bir kısmı Romanya'ya gönderildi. Diğer iki kısmı da İngilizler tarafından temin edilen bir vapurla 17 Kasım 1922 günü[116] İstanbul'dan hareket ettiler. Bunları götüren vapur, bir kısmını kendi

---

[112] Karay, 1992, age, 263.

[113] Kocatürk, 1973, age, 236.

[114] Karaer, age, 88. Ali Kemal'in katledilmesi diğer muhalifler üzerinde dehşet etkisi yaratmıştır. Refik Halit'in büyük oğlu Ender Karay "eğer Ali Kemal vakası olmasaydı babam yurt dışına çıkmazdı sanıyorum" açıklamasını yapmıştır. Bk. Aktaş, age, 51.

[115] Ebcioğlu, age, 57.

[116] Vahidettin ve maiyetindekiler de aynı tarihte bir İngiliz gemisiyle Malta'ya kaçmışlardı. Bk. Refik Halit Karay, *Nilgün*, 4. bs. (İstanbul: İnkılap Yayınevi, 1986), 110.

istekleri üzerine Pire limanına çıkardı; diğerlerini de İskenderiye limanına götürerek orada bıraktı.[117]

Ancak Refik Halit ve birkaç arkadaşı bir daha İngilizlere sığınmamak koşuluyla Taşkışla'dan daha önce ayrılmışlar, İstanbul'da her an tutuklanma ve İstiklal Mahkemelerine sevkedilme tehlikesini Taşkışla'nın ağır şartlarına tercih etmişlerdi. Refik Halit bu sıkıntılı günleri şu şekilde mütalaa etmiştir: "*İngiliz sefarethanesi avlusuna girdiğimiz zaman bir iki memur karşımıza çıktı ve bizi binanın arkasında, bahçe içinde genişçe bir barakaya soktu, gece olmuştu. İçerisi iğne atsan yere düşmeyecek kadar kalabalık, dolu, taşkındı. Beni bir korku istila etti. Yedi sene evvel Sinop'a sürüldüğümüz geceyi, vapurdaki hâli düşündüm. Zaten etrafımdakilerin çoğu menfa arkadaşımdı; yüreğime bir sıkıntıdır yapıştı, iç odaya girdim. Sabri, Zeynelabidin Efendilerle, Rıza Tevfik Bey, Sadık Bey, Kara Sait Paşa hep orada idiler... Meydanda oturacak ne iskemle, ne şilte, ne halı, hiçbir şey yoktu. Hava soğuk, daire karanlık, arkadaşlarım meyus, hülasa hâlimiz perişandı. Yüreğime ateş gibi yakıcı ve boğucu bir kasvettir doldu. Kendimi pencereden atacak kadar içim daralmış, gözlerim kararmış, asabım gerilmişti. Ben durmam, duramam buradan çıkacağım dedim.*"[118]

Bu arada Türkiye Büyük Millet Meclisi 1922 yılı Ekim ayı sonlarındaki toplantılarında, İstanbul Hükûmeti mensuplarına ve Millî Mücadele'ye aleyhtar olanlara şiddetli ihtarlarda bulundu. Tunalı Hilmi Bey, hükûmetçe hazırlanacak ve delilleriyle Meclis-i Âli'ye verilecek listelerde isimleri yazılı olanların gıyaben dahi muhakeme edilmek üzere Meclisce İstiklâl Mahkemelerine tevdini istedi. Ayrıca Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey'den izahat talep edildi. Yusuf Kemal Bey, Mecliste açıklamalar yaparak milletlerarası mahiyeti olan antlaşmalarda bir genel affın yer almasının tabii olduğunu ve bazı istisnalarının da daima bulunduğunu söyledi. Böylece hükûmet ilk defa af protokolünde istisnalar olduğunu resmen ifade ediyordu.[119]

Görünen gerçek o ki artık ne Refik Halit'in ne de diğer muhaliflerin İstanbul'da can güvenliği kalmamıştı. Nitekim Taşkışla'dan ayrıldıktan sonra akrabası Karpuz Arif Bey'in evinde bir gece misafir kalan Karay, cebinde çok daha önceden bütün muameleleri hazır vaziyette bekleyen bir pasaport ve paltosunun her iki cebinde silahıyla dolaşırken tekrar İngiliz sefarethanesine gitmiş, kendisini *Piyerloti* vapuruna[120] salimen göndermelerini talep etmiş nitekim Fransız sefarethanesinin yardımını görerek[121] 9 Kasım 1922 Perşembe günü[122] eşi Nazıma Hanım ve büyük oğlu Ender'le birlikte İstanbul'dan ayrılmıştır.[123] Vapur İzmir limanına uğramış, bu limanda aranarak çeşitli kontrollerden geçirilmiş ve nitekim Beyrut'a

[117] *Nurşen Mazıcı, Belgelerle Atatürk Döneminde Muhalefet -1919-1926-, (İstanbul: Dilmen Yayınevi, 1984), 139.*
[118] Karay, 1992, age, 271-275.
[119] Cemal Kutay, *Yüzellilikler Faciası*, C. 1, (İstanbul: 1955), 71.
[120] Yardım, age, 17.
[121] Ebcioğlu, age, 57.
[122] Karaer, age, *87; Engin*, age, 42.
[123] Adile Ayda, *Böyle İdiler Yaşarken*, (Ankara: 1984), 114.

ulaşmıştır.[124] Böylece Karay'ın 1938'e kadar sürecek olan ikinci ve en uzun sürgün dönemi de başlamıştır.[125]

Sonuç

Kültür adamlığı ve politikacılığıyla bilinen Refik Halit Karay, bilhassa siyasi mizah yazılarıyla etkili olmuş ve 20. yüzyıl Türkiyesi'nde yetişmiş şahsiyetlerden biridir. Çökmekte olan bir imparatorluğun kültürel manada yaşadığı ağır sancıları eserlerinde işleyen ve yine çöken bu imparatorluğun içinden çıkan yeni Türk Devleti'nin kuruluşu aşamasında yaptığı siyasi faaliyetleri ile dönemin en önemli aktörlerinden biri olan Refik Halit, II. Meşrutiyet dönemi ile Cumhuriyet Devrinin başlarında yaşanan olayları eserlerinde incelikle yorumlayarak aktarmaktadır.

Çevresinde yaşanan tarihî gelişmelere ilgili bir aydın olan ve Millî Mücadele'nin muhaliflerinden biri olarak tanınan Karay'ın kronik ve hatıra tarzı eserlerinde değindiği hususlara göre, XX. yüzyılda Türkiye'de yaşanan siyasi, sosyal ve köklü değişimler Türk toplumsal yapısını olumsuz yönde etkilemiş, bu köklü değişiklikler ve özellikle siyasi iradelerin toplumun her kesimine yaptığı baskıların sonucunda; nesiller arasında kopukluklar yaşanmış ve ülkede kültürel manada sağlıklı bir gelişim yaşanamamıştır.

Başlangıçta İttihat ve Terakki'nin kanlı faaliyetlerinden biri olarak gördüğü Millî Mücadele aleyhinde oldukça keskin ve ağır yazılar kaleme alan muharrir, daha sonradan yaptığı hatanın farkına varmış ve Atatürk ilkelerini 1965 yılında ölümüne değin desteklemiştir. Keza o, önceleri Anadolu'da başlatılan Millî Mücadele Hareketi'ni büyük devletler tarafından istenilen ve devamına göz yumulan, kardeşi kardeşe kırdırma hareketi olarak görmüştür.

Anadolu'da başlamış olan Kuva-yı Millîye hareketinin lider kadrosunun İttihat ve Terakki içerisinden çıkması, hareketin tabanını taşradaki İttihat ve Terakki teşkilatlarıyla, kulüplerinin oluşturması Refik Halit'in Millî Mücadele'yi İttihatçı bir hareket olarak görmesine neden olmuştur. Ayrıca kendisi yeniden bir savaşa başlamak yerine bir an önce kalıcı bir barışın yapılmasından yana bir tavır takınmıştır.

Neticede siyasi ve askerî gelişmeler Refik Halit'in düşündüğü gibi gelişmedi ve Türk milleti 1918'den başlamak üzere 1922 yılına kadar olağanüstü başarılarla düşmanı yurttan kovmayı başardı. Savaştan sonra da başından beri Millî Mücadele'ye karşı olanlarla hesaplaşma girişimine başlandı. Nitekim Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından hazırlanan ve yüzellilikler olarak adlandırılan bir listeyle yurt dışına çıkarılan sürgünler arasında Refik Halit de bulunmaktaydı. 1938 yılına kadar da Suriye ve Lübnan'da sürgünde kalan Refik Halit, önemli bir edebî figür olmasının yanında politik bir kişilik olarak da tarihî kayıtlarda yerini almıştır.

Bibliyografya

Akşin, Sina, *İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele*, İstanbul: Cem Yayınevi.

Aktaş, Şerif, *Refik Halit Karay*, Ankara: Akçağ Yayınları, 2004.

Arslantaş, Bayram, *Refik Halit ve Millî Mücadele*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, 2003.

[124] Bk. "Refik Halit Karay", *Türk ve Dünya Ünlüleri Ansiklopedisi*, C. 1, 3150; Karay, 1992, age, 263-282.

[125] İhsan Işık, "Refik Halit Karay" *Türkiye Yazarlar Ansiklopedisi*, 2. bs. (Ankara: 2002), 562; Arslantaş, age, 87.

Atatürk, Mustafa Kemal, *Nutuk*, haz. Zeynep Korkmaz, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2003.
Ayda, Adile, *Böyle İdiler Yaşarken*, Ankara: 1984.
Banarlı, Nihat Sami, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, 2. Cilt, Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı, 1984.
Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Dâhiliye Nezareti Kalem-i Mahsus Müdüriyeti, 14 Mayıs 1919, Dosya No:51-I, Vesika No:57.
Bıyıklıoğlu, Tevfik, *Atatürk Anadolu'da 1919-1921,* 2. bs. Ankara: Kent Yayınları, 1981.
Bölükbaşı, Rıza Tevfik, *Biraz da Ben Konuşayım*, haz. Abdullah Uçman, İstanbul: İletişim Yayınları, 1993.
Düstur, Tertib-i Sani, c. 2, 1335/1919, Kararname No: 115.
Ebcioğlu, Hikmet Münür, *Kendi Yazılarıyla Refik Halit*, İstanbul: Semih Lütfi Kitabevi, 1943.
Ekiz, Osman Nuri, *Refik Halit Karay (Hayatı ve Eserleri)*, İstanbul: Gökşin Yayınları, 1984.
Engin, H. Hüseyin, *Refik Halid Karay*, İstanbul: Engin Yayıncılık, 1997.
Ilgar, İhsan, *Mütarekede Yerli ve Yabancı Basın*, İstanbul: Kervan Yayınları, 1973.
İstanbul Kültür ve Sanat Ansiklopedisi, C. 4, Tercüman Gazetesi Kültür Yayını, 1985.
Kandemir, Feridun, *Millî Mücadele Başlangıcında Mustafa Kemal Arkadaşları ve Karşısındakiler*, İstanbul: Yakın Tarihimiz Yayınları, 1964.
Karaer, Nihat, *Tam Bir Muhalif Refik Halit Karay*, İstanbul: Temel Yayınları, 1998.
Karay, Refik Halit, *Bir Ömür Boyunca*, 2. baskı, İstanbul: İletişim Yayınevi, 1996.
______, "Bir İnsafsız", *Peyam-ı Sabah***,** Nu 11531, 28 Kânunuevvel 1921.
______, "Biz Hainler, Biz Vatan Hainleri", *Alemdar*, Nu 401/2701, 22 Kânunusani 1920.
______, *Bu Bizim Hayatımız*, 2. baskı, İstanbul: İnkılap ve Aka Yayınevi, 1964.
______, "Bugünün Süngüleri", *Alemdar*, Nu 409/2709, 30 Kânunusani 1920.
______, -Hani Böyle Olmayacaktı", *Alemdar,* Nu 473/2773, 04.04.1920.
______, "Hata Ettik Hata", *Alemdar*, Nu 413/2713, 03 Şubat 1920.
______, "Isırgan Otu", *Alemdar,* Nu 471/2771, 02 Nisan 1920.
______, "İstikbale Dair", *Aydede*, Nu 1, 02 Kânunusani 1922.
______, "Kabahat Postada-Bunlar Onlar Değil Mi?", *Alemdar*, Nu 396/2696, 16 Kânunusani 1920.
______, "Lenin Yerine Grinin mi?", *Alemdar*, Nu 383/2683, 03 Kânunusani 1920.
______, "Meclisteki Cereyanların Membaı", *Alemdar*, Nu 415/2715, 05 Şubat 1920.
______, "Meslek Bahsi", Aydede, Nu 1, 02 Kânunusani 1922.
______, *Minelbab İlelmihrab* (Mütareke Devri Anıları), 2. baskı, İstanbul: İnkılâp Yayınevi, 1992.
______, "Mütecanis Kabine", *Sabah***,** Nu 10525, 05.03.1919.
______, *Nilgün*, 4. baskı, İstanbul: İnkılâp Yayınevi, 1986.
______, "Oradakilere Dair", *Peyam-ı Sabah,* Nu 11117, 03 Teşrinisani 1920.
______, *Sakın Aldanma, İnanma, Kanma*, 2. baskı, İstanbul: Semih Lütfi Yayınevi, 1940.
______, "Topuna Hoş Amedi", *Alemdar*, Nu 412/2712, 02 Şubat 1920.
______, "Ve Bay Müthiş; İttihatçılık mı?", *Alemdar,* Nu 27/2627, 07 Teşrinisani 1919.
______, "Zamane Fıkraları", *Aydede*, Nu 90, 09 Teşrinisani 1922.
Kocatürk, Utkan, *Atatürk ve Türk Devrimi Kronolojisi 1918-1938*, Ankara: Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, 1973.
______, *Atatürk'ün Toplanmamış Telgrafları*, Ankara: Edebiyat Yayınevi.

______, Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 1991.*
Koçak, Cemil, *Yakınçağ Türkiye Tarihi I (1908-1980)*, İstanbul: Milliyet Yayınları.
Kutay, Cemal, *Yüzellilikler Faciası*, C. 1, İstanbul, 1955.
Mazıcı, Nurşen, *Belgelerle Atatürk Döneminde Muhalefet (1919-1926)*, İstanbul: Dilmen Yayınevi, 1984.
Necatigil, Behcet, *Edebiyatımızda İsimler Sözlüğü*, İstanbul: Varlık Yayınları, 12. bs. 1985.
Ozansoy, Halit Fahri, *Edebiyatçılar Geçiyor*, İstanbul: Kanaat Kitabevi.
Özalp, Kazım, *Millî Mücadele*, C. 1, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1971.
Öztoprak, İzzet, *Türk ve Batı Kamuoyunda Millî Mücadele*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1989.
Selek, Sabahattin, *Millî Mücadele*, C. 2, İstanbul, Milliyet Yayınları, 2005.
Sevinç, Necdet, *İstiklal Harbi'nde Etnik İhanet***,** İstanbul: Bilgeoğuz Yayınları, 2011.
Süslü, Azmi-Mustafa Balcıoğlu, *Atatürk'ün Silah Arkadaşları*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 1999.
Takvim-i Vekayi, 3829, c. 26, 17 Nisan 1920.
______, Nu. 3965, 26 Eylül 1920
Tansel, Selahattin, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 2. bs, Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı, 1977.
Tevetoğlu, Fethi, *Millî Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1988.
Tunaya, Tarık Zafer, *Türkiye'de Siyasal Partiler Mütareke Dönemi 1918-1922,* C. 2, İstanbul: Hürriyet Yayınları, 1986.
Tuncer, Hüseyin, *Meşrutiyet Devri Türk Edebiyatı***,** İzmir: Akademi Kitabevi, 1994.
Türk ve Dünya Ünlüleri Ansiklopedisi, C. 1.
Türk Edebiyatı Ansiklopedisi, Cem Yayınevi, C. 1. (haz. Atilla Özkırımlı)
Türk Meşhurları Ansiklopedisi, Yedigün Neşriyatı, İstanbul, 1960.
Türkiye Yazarlar Ansiklopedisi, 2. bs, Ankara, 2002.
Uysal, Sermet Sami, *Eşlerine Göre Edipler*, İstanbul: L&M Yayınları, 2004.
Vakkasoğlu, Vehbi, *Bazen Hazin Bazen Rezil Bu Vatanı Terk Edenler,* Divan Matbaası, 1977.
Yardım, Mehmet Nuri, *Refik Halit Karay (Hayatı, Sanatı, Eserleri ve Eserlerinden Seçmeler)*, İstanbul, Hikmet Neşriyat, 2002.
Yeni Türk Ansiklopedisi, Ötüken Yayınları, C. 5, 1985.